

Ludányi Zsófia

A nákolástól a „töltelékszavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelv művelésről és a nyelvi normákról

BEVEZETÉS Jelen dolgozat elkészítésének ötletét az a rádiós nyelvi ismeretterjesztő műsor adta, melynek állandó nyelvész vendégeként többször volt alkalmam kifejteni nézeteimet a mai magyar nyelv művelés állapotáról, az egyes nyelvi jelenségek megítéléséről. A Lánchíd Rádió *Nyelvészkedő* című ötperces műsorában számos nyelvi témát érintettünk: megbélyegzett nyelvi jelenségek (nákolás, suksükölés), a „töltelékszavak” kérdésköre, a sztenderd és a többi nyelvváltozat, a nyelvtudomány és a helyesírás viszonya, a nyelvészet területei stb. A közelmúltban megkeresett a műsor egyik hallgatója, aki történetesen orvos, és a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratnak is rendszeres olvasója, publikálója. Levelében az általam képviselt, túlságosan „megengedőnek” nevezett szemlélettel szállt vitába, valamint saját nyelvhasználatommal kapcsolatos észrevételeit is megosztotta velem, gondolok itt a „töltelékszavaknak” nevezett ún. diskurzusjelölők túlzottnak vélt használatára. E kolléga (engedtessek meg ez az elnevezés, mert bár ő orvos, én meg nyelvész, mindketten foglalkozunk orvosi nyelvi kérdésekkel) javaslatára, többszöri levélváltásunk eredményeként született meg ez a vitaindítónak szánt dolgozat, melynek nem titkolt célja, hogy ismertesse a nyelvtudomány (nem mindig egységes) álláspontját a nyelv művelésről, a nyelvi normativitásról, illetve hogy reflektáljon az orvos kolléga által felvetett kérdésekre: hogyan viszonyul az a „megengedő” szemlélet, amelyet képviselek, az orvosi szaknyelvhez, van-e helye ennek az orvosi szaknyelvben. Ennek a szemléletnek Simonyi Zsigmond (1853–1919) volt az első képviselője, így a továbbiakban a Simonyi-féle nyelv szemléletként hivatkozom rá.

A NYELVI NORMA A felvetett kérdések megválaszolásához elengedhetetlenül szükséges, hogy szót ejtsék a nyelvi normáról. A továbbiakban Tolcsvai Nagy (34) alapján határozom meg a nyelvi normával kapcsolatos legfontosabb alapfogalmakat. Azokat az általános szabályszerűségeket nevezzük normának, amelyek nem csupán arra terjednek ki, hogy például hogyan kell kiejteni egy szót, hogyan kell egy mondatot a magyar nyelvtan szabályainak megfelelően meg szerkeszteni, hanem arra is, hogy beszédünket vagy írásunkat a beszédhelyzetnek megfelelően fogalmazzuk meg, vagyis

közösségre elfogadható módon viselkedjünk. Fontos, hogy hangsúlyozzuk, nem csupán egyetlen nyelvi norma létezik. Hiszen egy közösségben sok különböző típusú cselekvés létezik, ezért több közösségre érvényes szabály működik. Vagyis norma helyett érdemes inkább normákról beszélni. Normája (szabályrendszere) nem csupán a sztenderdnek, hanem az összes többi nyelvváltozatnak is van, hiszen a beszélők el tudták sajátítani az adott nyelvváltozatot, tovább tudták örökíteni. Ha csak a „nemzeti nyelv írott változatának” volna normája, akkor az összes többi nyelvváltozat nem létezne, mivel az összevisszaság, az esedékeség miatt a beszélők nem lennének képesek megtanulni azt (27).

A nyelvi norma tárgyalásakor el kell különíteni egymástól a nyelvtani szabályokat és a társas-kulturális jellegű normákat. Az előbbiek a nyelvtanokban rögzítve vannak, az utóbbiak csak részben kerültek leírásra. A társas-kulturális normák azt mondják meg, miként kell megfelelően megfogalmazni egy szöveget, szövegmondatot vagy megnyilatkozást egy adott közösségben, beszédhelyzetben.

A nyelvi normák közül a sztenderd magyar nyelvváltozat normája a legmagasabb presztízsű. A sztenderd magyar az a nyelvváltozat, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló külföldieknek tanítanak. A sztenderd magyar a kodifikált norma, mivel szókincsét és nyelvtanát szótárakban és nyelvtanokban rögzítették (14). Fontos hangsúlyozni, hogy a sztenderd nyelvváltozatnak csupán a társadalmi presztízse az, ami magasabb a többi nyelvváltozatnál (nem sztenderd nyelvváltozatok, például nyelvjárok), nyelvilag nem jobb, nem értékesebb egyik nyelvváltozat a másiknál. Mint Sándor (27) írja, a sztenderd nyelvváltozat „helyessége” nem természeti adottság, vagyis nem a nyelvi sajátosságából következik, hanem pusztán társadalmi konstrukció. Ennek oka, hogy a sztenderd nyelvváltozatok általában annak a csoportnak a nyelvváltozatából alakultak ki, amelyek nagy társadalmi befolyással bírtak, gondoljunk csak például Kazinczy tekintélyére. Később e nyelvváltozatokat nemzeti értékekkel hozták összefüggésbe, ezen az

alapon tüntetik fel a nyelvművelők jobbnak, helyesebbnek, tökéletesebbnek (27). A sztenderd nyelvváltozat tehát szociolingvisztikailag leírható szociokulturális tényezőknek köszönheti kiváltságos helyzetét, vagyis nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti következménye (34).

SIMONYI ZSIGMOND ÉS A DESKRIPTÍV NORMAFOGALOM

Mielőtt rátérnék a bevezetésben felvetett kérdések megválaszolására, fontos, hogy ismertessem azt a „forradalmi” nézetrendszert, amelyet Simonyi képviselt. Simonyi Zsigmond nyelvteszt számos hangtani, de főleg alaktani és mondattani problémát vizsgált, mindemellett a nyelvhelyesség, a „helyes magyarság” kérdése is foglalkoztatta. Simonyi volt az, aki először kimondta azt az elvet: a nyelvi igazságok nem egyéni igazságok, hanem szociális igazságok, a helyesség a nyelvsvizsgálás kérdése. Vagyis minden, amit valahol magyar anyanyelvűek valahogy mondanak, az van úgy helyesen magyarul. *Helyes magyarság* (1914) című művének címe sem afféle „magas”, „igényes” normára utal, hanem arra a nyelvhasználatra, amely a magyar nyelvten szabályszerűségéhez igazodik, a magyar nyelv használói szentesítik, nem pedig valamiféle tekintély (10).

Simonyi a Szarvas Gábor által 1872-ben alapított *Magyar Nyelvőr* folyóirat egyik munkatársa volt. Hangsúlyozom, hogy Szarvas Gábor és munkatársai nem abban az értelemben használták a „nyelvőr”, „nyelvvédelem” szavakat, mint ahogy ma használjuk. A *Nyelvőr* a magyartalanságok ellen harcolt, de magyartalanság alatt nem azt értette, hogy egy-egy nyelvi jelenség „genetikailag” magyaros-e vagy sem, hanem azt, hogy megfelel-e a leíró nyelvten szabályainak (10). Magának a „nyelvművelés” szónak sem az volt az eredeti jelentése, mint amit ma értünk alatta. Akkoriban ugyanis azt jelentette: a magyar nyelv használata mindenféle célokra, a lehető legkreatívabb módon. A Magyar Tudományos Akadémia megalakulásakor arra biztatta a tudósokat, hogy tudományukat magyar nyelven műveljék, ezzel kialakítva a magyar nyelvű értekező próza normarendszerét (11). A nyelvművelés tehát nem az egyes nyelvi jelenségeket, nyelvi szokásokat elítélő mozgalmat jelentette, mint manapság.

Visszatérve Simonyira, a már említett *Helyes magyarság* című munkája mellett fontos kiemelni a jóval korábban keletkezett *A magyar nyelv* című könyvét (31). Már ebben az írásban is elmarasztalta azokat a nyelvi tévhiteket, babonákat, amelyek alapján egyes nyelvi jelenségeket, alakulatokat megbélyegeztek. Bírálja azokat a nézeteket, amelyek bizonyos alakulatokat „logikátlanak”, „a magyar nyelv logikájától idegennek” bélyegeznek, mondván, hogy a logikát nem lehet számonkérni a nyelvtől. Szembeszáll azzal a nézettel, amely azt állítja: a régebbi alakok „helyesebbek” a maiaknál, s ehhez hasonlóan elveti azt az elgondolást is, miszerint a tájnyelvi alakok „helytelenek”. Nyelvi babonának, tudománytalannak tartja azt a nézetet, hogy bizonyos szavakat, kifejezéseket idegen eredetűek, idegen mintájuk miatt kárhozzátanak. Hogy mi a „helyes”

annak megítélésében nincs szerepe az egyéni ízlésnek, a „szépség” fogalmának (10). Simonyi ebben a művében fogalmazza meg ars poeticáját: „Általános szempontból csak az helytelen, csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol sem használ, ellenben helyes, a mi a népnél akármilyen csekély területen szokásban van [...]” Illetőleg: „Helyes mind az, amit az egész magyar népnek nagyobb része vagy legalább igen nagy része alkalmaz; de nem eshetik kifogás alá egy-egy olyan szó vagy szólás sem, mely kisebb vidéken járatos, ha egyébiránt megfelel az általános analógiáknak” (30, idézi 24). Vagyis Simonyi fontosnak tartotta, hogy egy adott nyelvi alak mennyire terjedt el a nyelvhasználatban, de ez nem azt jelenti, hogy a kevésbé elterjedt alak nem helyes. Hiszen – írja – a kevésbé elterjedt alakok ugyanúgy kifogástalanok lehetnek, ha megfelelnek az analógiáknak, a magyar leíró nyelvten szabályainak.

Simonyi deskriptív normaszemlélete azért is előremutató, mert pragmatikai szemléletű, vagyis azt állítja, hogy a norma a nyelvhasználatban gyökerezik, nem magában a nyelvi rendszerben. A normát nem az intézményes nyelvművelés alakítja ki, hanem a beszélők közössége (24).

A Simonyi-féle gondolat követői, felélesztői a XX–XXI. században (többek között) Nádasdy Ádám, Sándor Klára, Kálmán László.

A DESKRIPTÍV NORMASZEMLELET NAPJAINKBAN Hogyan érvényesülnek mindezek az elvek napjainkban? Mi a probléma a nyelvműveléssel? Hogyan értelmezik a nyelvművelést a fenti elveket valló szakemberek, mi a nyelvművelés feladata?

Kálmán (11) abban látja a problémát, hogy az elmúlt 100-150 évben elterjedt számos nyelvi babona elterjesztéséért a magukat nyelvművelőnek nevező – akár nyelvész, akár nem nyelvész – puristák a felelősek. Ennek a nézetnek a képviselői azt vallják, hogy csak egyetlen nyelvváltozat, egyetlen norma létezik, a Kálmán által „emelkedett pesti köznyelv”-nek nevezett nyelvváltozaté. Ennek a felfogásnak a mélyén a nyelvi standardizmus és a nyelvi homogenizmus ideológiája rejtőzik. Lanstyák (18) alapján a nyelvi standardizmus lényege, hogy a nyelvi változatosság rovására a nyelvi egység megvalósítását szorgalmazza. E nézet képviselői a sztenderd nyelvváltozatot nyelvileg magasabb rendűnek, jobbnak, sőt szebbnek tartják más nyelvváltozatoknál. A nyelvi standardizmussal rokon ideológia a nyelvi homogenizmus, ez utóbbi szintén a nyelvi sokféleséget támadja, de az előzőnél átfogóbb: a standardizmus a nyelven belül érvényesül, míg a homogenizmus több nyelvre terjed ki, a kisebbségi nyelvek visszaszorítására irányuló törekvésekben megmutatózó ideológia.

A nyelvművelők úgy gondolják, hogy a sztenderd nyelvváltozat elvből értékesebb, mint a területi, társadalmi nyelvváltozatok, ezért óvni, védeni kell a változásoktól. Ezzel szemben áll a nyelvstudomány azon álláspontja, miszerint egyetlen

nyelvváltozat sem értékeesebb a másíknál, a tudományban nincs értelme értékítéleteket tenni. Mint Nádasdy (25) írja: „A nyelv műveléssel tehát az első baj az, hogy a művelt köznyelvtől való eltéréseket devianciának láttatja, méghozzá valamiféle erkölcsi vagy jellemhibának, amiben a delikvens igenis elmarasztható, s így kiérdemli a gúnyt és megvetést: miért nem szedi össze magát, miért nem beszél rendesen?” Nádasdy és Kálmán a nyelv művelés elsődleges feladatánál azt jelöli ki, hogy tanítson, ismereteket közöljön a nyelvről (25, 11). Mindemellert Kálmán (11) még a szövegértési képesség, illetve a nyelvérzék fejlesztését is a nyelv művelés feladatául jelöli ki. A nyelv művelés tehát tanítás, ismeretközlés, fejlesztés legyen, ne pedig a „helytelenül” beszélő nyelvhasználók megregulázása, kigúnyolása, kirekesztése.

Fontos, hogy eloszlassuk a lehetséges félreértéseket, vagyis a fenti nézetek képviselői nem azt akarják mondani, hogy mindenki mindenhol és mindenkor beszéljen és írjon úgy, ahogy akar, hiszen minden „helyes”, amit magyar anyanyelvű ember mond, és egyáltalán: nyelvtanításra sincs szükség. Természetesen ezekről szó sincs. Hogy ezekre a kérdésekre választ adjunk, vezessük be a *nyelvhelyesség*, illetve a *nyelvi helyénvalóság* fogalmát.

Lanstyák (21) alapján a nyelvhelyesség alatt a mai magyar nyelv művelésnek azt a nézetét értjük, hogy a magyar nyelvben, illetve annak egyes változataiban léteznek olyan nyelvi formák (szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek stb.), amelyek eredendően, tehát az adott nyelvi forma kontextusától függetlenül jobb vagy rosszabbak a többinél. A mai nyelvtudomány elveti a nyelvhelyesség fogalmának ezt az értelmezését, hiszen nincsenek jobb vagy rosszabb, helyesebb vagy helytelenebb szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek. Ha például egy erdélyi magyar nyelvhasználó azt mondja, hogy *hozom a punga*, és én nem értem, hogy miről beszél (megtörtént eset még középiskolás koromból), az nem azért van, mert a *punga* 'szatyor' szó helytelen, eredendően rossz nyelvi forma. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy abban az adott beszédhelyzetben érdemesebb lett volna a *punga* szó sztenderd megfelelőjét, a *szatyor* szót használni, hogy egy magyarországi magyar nyelvhasználó is megérthesse. (Természetesen így sem okozott megértési gondokat, mert egy rákérdezés után az erdélyi magyar lány megmondta a *punga* szó jelentését, vagyis a közlés megvalósult.) Vagy ha például (s itt a dolgozat elején említett orvos kolléga felvetésére reflektálok) egy hazai orvoskongresszuson egy határon túli, mondjuk vajdasági kolléga azt mondja, *én olvasnák*, és a sztenderdet, a „művelt pesti köznyelvet” beszélő magyarországi magyar orvosok megütözköznek ezen, mert az illető „helytelenül” beszélt, az sem azért van, mert a nákoló (a magyar nyelv egyik legerősebb szabályát, a magánhangzó-harmóniát érvényesítő) alak eredendően rossz. Nyelvileg semennyivel sem rosszabb, sőt ha azt vesszük, még „szabályosabb” is, mint a sztenderd *olvasnék* alak, mivel ez utóbbi megsérti a hangrendi illeszkedés szabályát. De mivel az előbb leszögeztem, hogy a nyelvészetben nincs jobb és rossz-

szabb nyelvi forma, itt sem azt akartam hangsúlyozni, hogy a nákoló alak nyelvileg jobb, csupán annyit, hogy a leíró nyelvtan szabályait figyelembe véve szabályosabb. Visszatérve a nákoló formát használó vajdasági magyar orvos esetére, nem mondott ő semmi helytelent, legfeljebb annyit mondhatunk: a saját érdekében célszerűbb, helyénvalóbb lett volna a sztenderd *én olvasnék* alakot használnia abban az adott beszédhelyzetben, a kongresszuson, mivel ott a sztenderd magyar nyelv változat az elvárás, a nákoló alak pedig stigmatizált, alacsony társadalmi presztízssú forma. (És ismét hangsúlyozom: attól, hogy társadalmi szempontból „rosszabb”, nyelvi szempontból ugyanolyan jó, mint az *olvasnék* alak.)

E példákkal az volt a céltom, hogy bevezessem a Lanstyák (21) által *nyelvi helyénvalóságnak* nevezett fogalmat, amely a fent említett *nyelvhelyesség* fogalmával áll szemben. Míg a *nyelvhelyesség* „a magyar nyelvhez” kapcsolódik (ami tulajdonképpen nem létezik, hiszen minden magyar nyelvhasználó a magyar nyelv valamely adott nyelv változatában, regiszterében beszél), addig a *nyelvi helyénvalóság* konkrét nyelv változatokhoz, konkrét diskurzusokhoz kapcsolódó fogalom, amely arra vonatkozik, hogy az adott diskurzus mennyire felel meg az adott helyzetben érvényesülő közösségi normának. A vajdasági orvos a nákoló alak használatával eltért az adott helyzetben érvényesülő közösségi normától. Ugyanakkor olyan helyzet is előfordul, amikor valaki az alacsony társadalmi presztízssú nyelvi forma mellőzésével, s helyette a sztenderd alak használatával sérti meg az adott közösség normáját. Hadd idézzem Kontra (16) példáját, amely egy megtörtént esetet mesél el. Egy magyartanárnő, aki negyedéves egyetemista korában hazament a falujába, és kijavította édesapját, mivel az a nem sztenderd suksükölő alakot használta, egy hatalmas atyai pofont kapott „jutalmul”. Amit azzal „érdemelt ki”, hogy megsértette az adott nyelvközösség, jelen esetben a családja, szűkebb pátriája normáját, amely nem a sztenderd norma, hanem a suksükölő alakokat használó norma. Ebben az esetben tehát a magyar szakos egyetemista által az adott beszédhelyzetben (az ő családi informális közegében) használt sztenderd nyelvi forma volt nem helyénvaló.

A LINGVICIZMUSNAK NEVEZETT JELENSÉGRŐL Kontrának az imént hivatkozott tanulmánya (16) a lingvicizmussal foglalkozik. Erre a fogalomra amiatt is szükséges kitérnem, mert a jelen tanulmány megírására biztató orvos kolléga külön kérése volt (többszöri levélváltásunk során ugyanis én magam említettem neki a lingvicizmus fogalmát). Lingvicizmusnak nevezzük az a diszkriminációnak azt a fajtáját, amikor egy (jelen esetben) magyarul beszélő nyelvközösségben a magyarok egyik csoportja azon az alapon bélyegzi meg a magyar beszélők egy másik csoportját, hogy az utóbbiak „helytelenül” beszélnek. Nézzünk néhány példát a lingvicizmusra Kontra (16) gyűjtéséből!

Amikor egy újvidéki rádióbemondót azért nem vettek fel Szolnokon rádiós műsorvezetőnek, mert az illető középzárt

ë-vel beszéli anyanyelvét. Amikor egy erdélyi magyartanárt azt mondja, kijavítaná a suksükölő alakot használó diákját, mert bár ez a nyelvi alak használatos az ő vidékükön, őt, a tanárnőt mégis zavarja. Lingvicizmus az is, amikor a budapesti fizikatanár azért nem javasolja felvételre a jelentkező tanuló, mert az *iszok*-ot mond *iszom* helyett, ráadásul határozott névelőt tesz Petőfi neve elé: *a Petőfi*.

A fenti esetekben azért érte hátrányos megkülönböztetés a nyelvhasználókat, mert nem az elvárt módon beszéltek.

Sándor (27) szerint a lingvicizmus ideológiája az, ami a nyelvművelés mögött meghúzódik, vagyis amikor e nézet képviselői egyes embercsoportokat az általuk beszélt nyelvváltozat alapján magasabb vagy alacsonyabb rendűnek vélnék. A nyelvművelést a mindenkori hatalmon lévő elit szelekciós eszközként alkalmazza, mert segítségével egyszerűen félre tudja állítani az esetleges versenytársakat. A mindenkori hatalom határozza meg, mi legyen az iskolai oktatásban használt nyelvváltozat, és magától értetődően a saját nyelvváltozatát tartja erre alkalmasnak. Elsődleges nyelvváltozatként azonban csak azok a gyerekek tudják ezt elsajátítani, akik a társadalmi elithez tartoznak; a többi tanuló, akinek más az elsődleges nyelvváltozata (alapnyelve), csak nehézségek árán tudja azt elsajátítani, ami további hátrányos következményekkel jár (31).

Sándor szerint a nyelvi diszkrimináció legfőbb jellemzője, hogy rejtetten és öngerjesztően működik (31). Rejtett, mivel a nyelvhasználók nem tudják, hogy a másik ember nyelvhasználatára tett megjegyzéseik, a nyelvhasználaton alapuló ítéleteik pusztán a nyelvhasználaton alapulnak. Ha például a munkaadónak egy sztenderdet és egy nem sztenderdet beszélő jelentkező közül kell választania, és a sztenderd nyelvváltozatot beszélőt veszi fel a munkára, azt nem azért teszi, mert az illető a sztenderdet beszéli, hanem mert a munkaadó hozzáértőbbnek gondolja (pusztán a nyelvváltozata miatt). A nyelvi diszkrimináció öngerjesztő jellege pedig abból adódik, hogy mivel több helyen, több szituációban találkozunk az emberek a megbélyegzésnek ezzel a fajtájával, ez csak megerősíti bennük a hitet, hogy nekik is megbélyegzően kell viselkedniük ahhoz, hogy elfogadtassák magukat. De – mint Sándor (27) írja – ebben nem ők a hibásak, hanem a közoktatás és a felsőoktatás elavult nyelvszemlélete.

Kitekintésként nézzük meg, hogy más országokban hogyan viszonyulnak a különféle nyelvváltozatokhoz, létezik-e náluk nyelvművelés, és ha igen, milyen formában. Svájcban, Németországban vagy Ausztriában például egészen más a helyzet, mint nálunk, mivel ott a nyelvjárások nem esnek olyan negatív megítélés alá. Sándor egyik kutatásában (29) megvizsgálta Görögország, Norvégia és Svédország helyzetét. Görögországban például a nyelvművelés inkább a kifejezőkészség fejlesztését, az iskolai fogalmazástanítást takarja. A görög akadémia a nyelvvél nem nagyon foglalkozik, a létező nyelvi bizottságok „javítási” javaslatinak száma

nem túl magas. Görögországban nyelvhelyességi tanácsadó szolgálatok sincsenek.

Érdekes Norvégia helyzete, amelyre sokszor a nyelvi türelem mintaországaként hivatkoznak. Norvégiában két sztenderd nyelvváltozat van, sőt – mivel ezeknek is vannak konzervatívabb és radikálisabb változataik – valójában négy sztenderd közül választhatnak a nyelvhasználók. Minden tanulónak el kell sajátítaniuk valamelyik sztenderd nyelvváltozatot, de ők maguk választhatják ki, hogy melyiket (a változatok között nincsenek olyan eltérések, amelyek megértési gondokat okozhatnának). A sztenderd nyelvváltozatokat kizárólag csak az írásbeliségben használják, a beszélt nyelvben mindenki a saját elsődleges nyelvváltozatát alkalmazza. „Ma Norvégiában ugyanolyan természetes jelenség a parlamentben, az egyetemi katedrán és a televízióban nyelvjárásban beszélni, mint otthon, s a színházakban, filmekben sem parodisztikus céllal, hanem természetes módon használják” (29).

Svédország helyzete azonban nem Norvégiáéhoz, hanem inkább Magyarorszáéhoz hasonló, ott ugyanis létezik „nyelvőrség”. Nyelvművelési kérdésekkel három intézmény is foglalkozik, ezek egyike a svéd tudományos akadémia. A rádiók és a napilapok olvasószerkesztői is végeznek nyelvművelést. A javaslatok azonban főleg a szaknyelvekre, az írott nyelvre vonatkoznak, és leginkább stilisztikai tanácsokat tartalmaznak. A svéd társadalmat korábban a nem sztenderd nyelvváltozatokkal és a kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos ellenérzések jellemezték, de az utóbbi ötven évben megfigyelhető a toleránsabbá válás, például az 1970-es évektől a számi (lapp) és a finn nyelvet is választgatják tannyelvül a számi és a finn anyanyelvű gyerekek (29).

NYELVHASZNÁLAT ÉS NYELVI NORMA A MAGYAR ORVOSI NYELVBEN A hosszas bevezetés után rátérek orvos vitapartnerem első tulajdonképpeni kérdésfelvetésére: a Simonyi-féle nyelvszemléletet vallók szerint a nyelvi sokféleség, sokszínűség hogyan értelmezhető a természettudományos szaknyelveken belül? Nézzük meg először, hol van a szaknyelvek helye a mai magyar nyelvváltozatok között.

Kiss a mai magyar nyelv fő nyelvváltozattípusait három fő részre osztja: a köznyelvi változatokra, a társadalmi változatokra, és a területi változatokra (12). A szaknyelveket a csoportnyelvekkel együtt a társadalmi nyelvváltozatok között helyezi el. Mint Fóris (5) írja, a szaknyelv-meghatározások többsége azon alapul, hogy a szaknyelveknek a köznyelvtől való eltérését ragadja meg, az eltérések nemcsak a szókészletben mutatkozhatnak meg, hanem a stílusban, a szöveg szerkesztésmódjában.

Ahogy már fentebb írtam, normája minden létező nyelvváltozatnak van, így a szaknyelveknek is. A szaknyelvi norma fontos szerepet játszik az adott szakmai közösség gyors és sikeres szakmai kommunikációjának lebonyolításában. A köz-

nyelvi és szaknyelvi normák között átfedések mutatkoznak, így például a fonetikai, fonológiai, mondatszerkesztési köznyelvi normák a szaknyelvekben is ugyanúgy érvényesek; ugyanakkor a szaknyelvi normák különböznek a köznyelvitől abban, hogy a fogalmak, folyamatok megnevezésében, szabályok megfogalmazásában, szakszavak jelentésében a köznyelvinél sokkal szűkebb jelentésmező használatát engedik meg. A terminusok használati módja is sokkal kötöttebb, a mondatszerkezetek is esetenként eltérőek lehetnek, gyakoriak a többszavas lexikai egységek (5).

Amit tehát korábban elmondtam a Simonyi-féle deskriptív normáról, természetesen az orvosi szaknyelvre is értelmezendő. A továbbiakban részletesen kitérek az orvos kolléga egyes felvetéseire.

HATÁRON TÚLI KOLLÉGÁK A MAGYARORSZÁGI ORVOSI KONGRESSZUSON

Az egyik felvetés az volt, mi a teendő olyankor, amikor egy hazai kongresszuson a határon túli előadók nem a sztenderd magyar nyelvváltozatot használják előadás közben, hanem saját nyelvváltozatukat, amelyek több olyan nyelvi formát tartalmaznak, amelyek erősen stigmatizáltak, például nákolnak és suksükölnek. Mint vitapartnerem írja, megtörtént esetről van szó, és bizony elég kínos volt a hallgatóság számára, bár természetesen nem tették szóvá. A gond az volt, hogy a tartalomra már alig tudtak figyelni, annyira zavarónak érezték a stigmatizált nyelvi formák használatát.

Nehéz kérdés az, amit az orvos kolléga feszeget. Hogy mi volna a teendő abban az adott helyzetben? Véleményem szerint a lehető leghelyesebben jártak el a sztenderdet beszélő orvosok, hogy nem tettek semmit, nem javították ki a nem sztenderd nyelvváltozatot beszélő határon túli kollégákat (a kijavítás ugyanis, ha lingvicizmusnak nem is nevezhető, de mindenképpen bántó a másikra félre nézve). A nem sztenderdet beszélő kollégák azért nem voltak tisztában a „helytelennek” vélt szerkezet „helytelenségével”, mert azok az ő nyelvváltozatuk szerint helyesek. Mélységesen egyetérték Szigetvári (32) gondolataival: „Ebben az esetben felnőtt embert figyelmeztetni nevelatlenség. Gyereknek is csak arra érdemes felhívni a figyelmét, hogy az olyan, nyelvi előítéletekkel terhelt társadalomban, mint a magyar, könnyebben boldogul, ha az ilyen szerkezetet a szűkebb közösségén kívül mellőzi.”

Jelen esetben tehát nyílt megkülönböztetés nem történt, ez üdvözlendő, az azonban mégis érződik orvos vitapartnerem soraiban, hogy őszintén megbotránkozott a nákoló, suksükölő kolléga nyelvhasználata. Hangsúlyozom, ezzel nem a kollégát kívánom hibáztatni, hiszen – mint korábban tárgyaltam a lingvicizmus ismertetése során – nem ő tehet erről, nem az egyes nyelvhasználók, hanem a társadalmi berendezkedés, a mindenkori iskolai oktatás, amiért generációról generációra hagyja tovább öröklődni a nyelvi alapú diszkriminációt, a nyelvhasználat alapú megbélyegzést.

Hogy mi lehet a megoldás ebben a helyzetben? A beszélő-közösség nyelvi attitűdjének a megváltoztatása, ez azonban igen nehéz (bár nem lehetetlen) feladat (19). Fontos, hogy a laikus beszélők nyelvről alkotott nézeteinek háttérben megbújó nyelvi ideológiák, nyelvi mítoszok kellőképpen fel legyenek térképezve (18). A különféle nyelvi ideológiák alapos elemzése, a nyelvhasználók felvilágosítása ugyancsak elengedhetetlenül szükséges része a megoldási folyamatnak. Ugyanakkor – mint Lanstyák (19) írja – nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a nyelvi mítoszokat és ideológiákat különféle politikai, gazdasági, kulturális tényezők befolyásolják, melyeknek megváltoztatása túlmutat a nyelvtudomány határain.

A fenti lehetséges megoldási javaslatot, a beszélői attitűd megváltoztatását Lanstyák (19) radikálisnak nevezi, és elismeri, hogy mindemellett szükség van a „konformista” megoldásra is, természetesen az előzővel párhuzamosan. Konformista megoldás alatt Lanstyák azt érti, hogy az általa „nyelvhelyességi stílusproblémának” nevezett jelenségekkel szembesülő nyelvhasználóknak el kell sajátítaniuk azt a társadalmilag elfogadott nyelvváltozatot, amelyet bizonyos beszédhelyzetekben elvárnak tőlük. Lanstyák a tehetséges határon túli pályakezdő fiatal esetét hozza példának, aki stigmatizált nyelvi alakokat használ saját nyelvváltozatában, tehát nákol és suksüköl, de mivel nem akar hátrányba kerülni az állásinterjú a sztenderdet beszélő vetélytársával szemben, ezért – mit tehet mást – megtanulja az elvárt beszédmodot. Hiszen azt nem teheti meg, hogy az álláskeresőt elhalasztja arra az időre, amikor már megtörtént a beszélő-közösség nyelvi attitűdjének megváltoztatása, amikor a közvélemény már nem viszonyul igen negatívan az efféle „nyelvhelyességi hibákhoz”. Így hát, hogy boldoguljon az életben, inkább veszi a fáradságot, és megtanulja azt a nyelvváltozatot, amit az állásinterjú elvárnak.

S hogy a határon túli orvos mit tehet a magyarországi kongresszuson? Követve Lanstyák gondolatmenetét, megoldási javaslat lehet számára, ha tudatos nyelvhasználóként belátja, hogy ő maga jobban jár, ha a szakmai rendezvényen a sztenderd nyelvváltozatot használja. Hangsúlyozom: mindezt annak tudatában, hogy saját nyelvváltozatát nem értékeli le, nem tartja „helytelennek”, hanem csupán belátja: jelenleg olyan társadalomban élünk, amely tele van nyelvi előítéletekkel, és a saját érdekében célszerűbb a sztenderd nyelvváltozatot használni bizonyos helyzetekben, így a kongresszuson is. Ugyanakkor fontos része a fenti probléma megoldásának az is, hogy hosszú távon megpróbáljuk megváltoztatni a beszélő-közösség nyelvi attitűdjét, értem ez alatt (jelen esetben) az orvostársadalom véleményét, hozzáállását. Ez persze nehéz és lassú folyamat, de nem tartom lehetetlennek; voltaképpen ezt a dolgot az is feladat első lépésének szánom. Sajnálatosnak tartom, hogy sokszor még a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain is gyakorta találkozhatunk olyan „nyelvhelyességi tanácsokkal”, amelyek jóhiszeműségéhez nem fér kétség, mégis károsak, mert nél-

különböznek mindenféle nyelvészeti alapot, és pusztán nyelvi tévhiteken, ideológiákon alapulnak. Gondolok itt – számos más példa mellett – az idegen (főleg angol) szavak tömeges üldözésére, amely azon a nyelvi mítoszon alapszik, hogy az idegen szavak veszélyesek a magyar nyelvre nézve, mert kiszorítják a magyar nyelv saját elemeit, illetve hogy a belső keletkezésű szavak jobbakként az idegen szavaknál, használjuk inkább azokat az idegenek helyett (20).

Ugyanakkor – Lanstyákkal (19) egyetértve jómagam is látom azt, hogy az érintett nyelvi jelenségek kulturális beágyazottsága miatt óvatosan kell bánni a beszélőközösség nyelvi attitűdjének megváltoztatására szolgáló próbálkozásokkal, mivel a beszélőközösség tagjai ezt esetleg kultúrarombolás-ként élik meg (holott csak a nyelvi mítoszok „lerombolása” a célunk), és a társadalmi elitből is nagy ellenállást váltana ki. De nemcsak belőlük, hanem azokból a nyelvhasználókból is, akiknek az érdekét védjük. Ők ugyanis – mint fentebb idéztük Sándort (27) – azonosulnak a megbélyegzőkkel, nehogy ők maguk is megbélyegztessenek.

Térjünk át az orvos kolléga által felvetett másik kérdésre, amely még mindig a határon túli beszélőkkel kapcsolatos. Mit tegyen a magyarországi magyart beszélő orvos olyankor, amikor egy hazai orvosi konferencián a határon túlról érkezett kollégák szerb, román, szlovák stb. szavakat kevernek beszédjükbe, mert nem jut eszükbe magyarul az adott szó, vagy történetesen nem is ismerik a magyar megfelelőt? A kolléga kérdése arra irányult, hogy vajon ezeket is javítás nélkül kell-e hagyni, vagy mi a teendő, hogy ne legyen lingvicizmussal vádolható. Kérdésére a lehető legrövidebben azt tudom válaszolni: semmit nem kell tenni, legfőképpen kijavítani nem szabad őket. Ha a nyelvi kérdések iránt érdeklődő magyar orvosok mégis szeretnének valamit tenni, akkor azt javaslom, hogy tanulmányozzák – ha nem is a szűkebb tudományos közegnek szóló nyelvészeti, szociolingvisztikai szakirodalmat, hanem az interneten bőségesen olvasható nyelvi ismeretterjesztő cikkeket, például a *Nyelv és Tudomány* (26) portál cikkeit. Mindezekből megtudható, de ide is leírom, hogy teljesen természetes folyamat, hogy a kisebbségi magyarok a második nyelvi (szerb, román, szlovák stb.) szavakat használják a szaknyelvi környezetben, hiszen valószínűleg az egyes terminusokat többségi nyelven tanulták meg akár a közoktatási, felsőoktatási tanulmányaik során, akár a munkahelyen, ahol a többségi nyelvet beszélő kollégákkal kell együtt dolgozniuk. Mint Kontra (15) írja, a határon túli nyelvhasználóknak is meglehetősen frusztráló hatású lehet az, hogy nem ismerik a magyar kifejezéseket – ne tetézzük ezt még azzal, hogy a sztenderd magyar beszélőként még meg is bélyegezzük őket emiatt! (A szlovákai orvosképzés helyzetéről, a magyar orvostanhallgatók nyelvi nehézségeiről már a *Magyar Orvosi Nyelvben* is volt szó. Vincze [35] kutatá-

sa is azt erősítette meg, hogy a szlovákai magyar egészségügyi dolgozóknak ritkán van alkalmuk a munkahelyükön anyanyelvüket használni, ami kommunikációs problémákhoz vezet.)

A SZERKESZTŐ ÉS A „NYELVHELYESSÉGI HIBÁK” Az orvos kolléga következő felvetése az volt, hogy ha egy tudományos szaklapnál a szerkesztő kijavítja a szerző cikkét, az lingvicizmusnak tekinthető-e. Nehéz erre a kérdésre határozott nemmel vagy igennel válaszolni. A válasz attól is függ, hogy a szerkesztő milyen típusú „hibákat” javított. Jelentős különbség van aközött, hogy helyesírási hibák javításáról van-e szó, a mondatok esetleges átfogalmazásáról a gördülekenyebb stílus érdekében, vagy az egyes – kisebb-nagyobb mértékben megbélyegzett – nyelvi formák sztenderd megfelelőjükre való lecseréléséről.

Fontos, hogy ne keverjük össze egymással a nyelvet és a helyesírást. Ha egy folyóirat, konferenciakötet stb. szerkesztője kijavítja a szerző helyesírási hibáit, azzal még nem annak nyelvváltozatát kritizálja, hanem a nyelv lejegyzését. A helyesírási hibák fakadhatnak elgépelésből, illetve a helyesírási ismeretek hiányából (33). Utóbbira példa az, hogy ha egy orvos az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése előtt azt írta, *immunis* és *rubeola*, akkor nem volt tisztában azzal, hogy bár a szó kiejtése valóban többnyire [immunis] és [rubeola], rövid *u*-val és *o*-val, a helyesírás ezekben az esetekben vélhetően az eredeti latin kiejtés hagyományait próbálta konzerválni az *immúnis* és *rubeóla* normatív alakokkal, esetleg egy korábbi nyelvváltozat kiejtését követhette.¹ Fontos, hogy lássuk, az írás a beszédhez képest másodlagos tevékenység, amelynek tanulási körülményei is formálisabbak. Szigetvári példáját idézve: a beszéd olyan, mint a járás, a tánc pedig a helyesíráshoz hasonlítható. Abba, hogy valaki hogyan jár, nem szólhat bele senki, de ha egy táncsnár tenne javaslatokat azzal kapcsolatban, hogyan táncoljon, annak már lenne létjogosultsága (33).

Más az, amikor nem helyesírási hibát javít a szerkesztő vagy a korrektor, hanem – maradván az előbb idézett Szigetvári-cikknél – önkényesen belenyúl a szerző nyelvhasználatába, például a *luk* szót a sztenderd *lyukra* javítja (33). A Kontra által leírt esetek is elgondolkodtatók (17), például az, hogy az általános iskolai ének-zene könyvekben egyetlen olyan népdal sem szerepel, amely stigmatizált nyelvi formát tartalmaz, holott a Bartók és Kodály által szerkesztett *A magyar népzene tárában* több olyan népdal található, amelyben suksükölő alak fordul elő – tehát a tankönyvszerzők vagy -szerkesztők azokat kijavították a sztenderd alakra. Kontra egy saját példát is említ, amikor a neves nyelvészeti folyóirat szerkesztője kijavította a szerző *így kell legyen* típusú mondatait *így kell lennie*-re. Mindez az 1990-es években történt, amikor – úgy

1. E szavak helyesírása megváltozott, az AkH.12 szerinti írásmód *immunis* és *rubeola*.

tűnik – az *így kell legyen, el kell menjek* forma még erősen szubsztenderdnek számított: a *Nyelvművelő kézikönyvtár* szerint az *el kell menjek* forma eredetileg tájnyelvi, a köznyelvben bizalmas-népies, bizalmas-pongyola stílusértékű (7). Azóta változott a helyzet, mert amikor jómagam a 2000-es évek első felében, magyar szakos tanulmányaim során először találkoztam ezzel a szerkezettel, akkor már úgy tanultam, hogy ez az úgynevezett kettős állítmány, és (szerencsére) szó sem esett arról, hogy stigmatizált és kerülendő lenne (22).

Az említett példák azt mutatják, hogy az egyes – nem a sztenderd nyelvváltozatba tartozó – szavak, szerkezetek javítása rosszul érinti a szerzőket, legalábbis többen arról számoltak be, hogy a javítást önkényesnek érezték, a saját nyelvváltozatukba való belenyúlásnak. Persze kétségtelen: nagyon nem mindegy, hogy a *föl* igekötőből *fel* lesz, a *lukk*ból meg *lyuk*, az *el kell menjek*-ből *el kell mennem*; vagy pedig arról van szó, hogy a szerző saját nyelvváltozata olyan nyelvi formákat tart helyesnek, amelyek a sztenderdben erősen megkérdőjelezettek, gondolok itt a nákolásra, suksükölésre. Véleményem szerint a *föl* → *fel*, *lukk* → *lyuk*, *el kell menjek* → *el kell mennem* típusú szerkesztői javítások teljesen fölöslegesek, mi több, bántóak lehetnek, más kérdés azonban a nákolás és a suksükölés megítélése. A mindenféle diszkriminációtól mentes eljárás tagadhatatlanul az lenne, ha a szerkesztő ezeket sem gyomlálná ki annak tudatában, hogy a szerzők elsődleges nyelvváltozata szerint ezek teljesen helyes és szabályos formák. Ugyanakkor tisztában vagyok azzal, hogy ezeknek a formáknak a társadalmi presztízse olyan alacsony, megkérdőjelezésük pedig annyira erős, hogy használatuk nyilvánvalóan megbotránkoztatná a tudományos szaklap olvasóit. Az írott szaknyelvi normába nem fér bele ezeknek az alakoknak a használata, legalábbis egy tudományos szaklapban nem. Ismét hangsúlyozom azonban, hogy ha nem írott, hanem beszélt nyelvről van szó, visszaulva ezzel a hazai orvoskongresszus kapcsán elmondottakra, semmiképpen sincs jogunk azokat a beszélőket kijavítani, akik nem a sztenderd nyelvváltozatot beszélik, és olykor nákolnak meg suksükölnek.

TÖLTÉLEKSZAVAK VS. DISKURZUSJELŐLŐK Az írott nyelv – beszélt nyelv kettőségének kapcsán áttérek az orvos kolléga által felvetett következő kérdéskörre, a diskurzusjelölők szaknyelvi létjogosultságára. Ezeket a nyelvi formákat *töltélekszavaknak* nevezik a köznyelvben, míg a nyelvészeti szakirodalom az értéksemleges *diskurzusjelölő* megnevezést használja. A dolgozat elején említett rádióműsor kapcsán került szóba a diskurzusjelölők témája, történetesen úgy, hogy a kolléga megosztotta velem azon észrevételét, miszerint nyelvész létemre túl gyakran használom az *úgymond* „töltélekszót”. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy a diskurzusjelölők ismertetésén kívül még egy közkeletű nyelvi babonát, pontosabban: nyelvészmitoszt (20) eloszlassak. E mítosz szerint a nyelvésznek – embertársai nyelvhelyességi hibáinak kijavításán túl – az is a dolga, hogy példát mutasson saját beszédével, vagyis: minél közelebb legyen saját nyelvhasználata a sztenderdhez, vagy még inkább: a nem létező ideális

nyelvhez (vö. még [11] a nyelvi platonizmus ideológiájáról). E nyelvészmitosz szerint a nyelvész nyelvhasználata közelítse meg minél jobban az ideálisat, vagyis például ne használjon olyan – kisebb-nagyobb mértékben – megkérdőjelezett nyelvi formákat, mint a „terpeszkedő kifejezések”, nem sztenderd nyelvi alakváltozatokat, „töltélekszavak”. Ha tehát a laikus beszélőnek felróják azt, hogy túl sok „fölsleges” töltélekelemet használ a beszédében (vagy – *horribile dictu!* – írásban), akkor mindez nekem mint nyelvésznek még inkább felróható.

Ez azonban nincs így, két okból sem. Egyrészt azért, mert a fenti nyelvészmitosz nem igaz, a nyelvész feladata nem ez, a nyelvész egészen más dolgokkal foglalkozik munkája során. Másrészt viszont azért sem hibáztatható a „töltélekszavak” használata, mert a nyelvészeti kutatások rámutattak: nem funkció nélküli, fölsleges beszéd-töltélekekről van szó, hanem funkcióval bíró elemekről. A töltélekszavak, töltélekelemek értéksemleges megnevezése a diskurzusjelölő (vagy – formális megközelítésben – diskurzuspartikula [9]). A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos kutatások száma egyre nő (pl. 1, 3, 5, 9, 29).

A diskurzusjelölők nem alkotnak egységes szófaji csoportot, mivel kötőszók, határozószók, módosítószók és partikulák is találhatóak közöttük, vagyis nem szófaji, hanem funkcionális kategóriáról van szó. A diskurzusjelölők diskurzusrészeket kötnek össze, és pragmatikai (nyelvhasználati) viszonyokat jelölnek; érzelmi és kifejező funkciójuk van, jelentésük műveleti (procedurális) és nem fogalmi (konceptuális) (30). Gyuris (9) szerint e pragmatikai jelölők jelentése formális, tesztelhető módon modellezhető. Több típusuk van, némelyek például a mondat által kifejezett beszédaktus valamely tulajdonságát módosítják, vagy azt tükrözik, hogy a beszélőnek milyen várakozásai vannak azzal kapcsolatban: milyen irányba folytatódjon a diskurzus.

De hogy mik is pontosan azok a diskurzusjelölők? Néhány példa: *hát, ugye, persze, tulajdonképpen, az -e* kérdő partikula, *valamilyen szinten, úgymond, izé, és az öö* hezitációs elem is ide sorolható. Nézzük meg egy-egy példával, hogy ha nem funkció nélküli, fölsleges töltélekekről, hanem funkcióval bíró nyelvi elemekről van szó, akkor mi lehet a funkciójuk.

Schirm (30) a *hát* diskurzusjelölőnek számos szerepét ismerteti, következzenek ezek közül néhány:

- bevezető szó (*Hát mi újság nálatok?*);
- vagylagos eldöntendő kérdésben nyomósító szó (*Hát találkoztál az igazgatóval vagy sem?*);
- ellenvetést tartalmazó kérdés elején is állhat (*Hát nem kell-e mindent megtalálnunk, hogy minél előbb magára találjon?*);
- szerepelhet az 'ugyan' jelentésében, bizonytalanság kifejezésére (*Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?*);
- csodálkozást, meglepetést, enyhe rosszallást, megütözést fejezhet ki (*Hát te hogy kerülsz ide?*) stb.

Ahogy a példákban is láthatjuk, a *hát* szó nem befolyásolja a mondat tulajdonképpeni tartalmát, ezért tartják sokan szükségtelen töltelékelemnek, hiszen a fenti mondatok a *hát* nélkül is lényegében ugyanazt fejezik ki. Mégis érezhető valamiféle többletjelentés, sokszor érzelmeket fejeznek ki (ezt jelenti a már említett emocionális és expresszív funkció). A procedurális vagy műveleti jelentés pedig azt jelenti, hogy a diskurzusjelölők jelentése mindig csak egy adott konkrét beszédhelyzetben határozható meg.

Nézzünk egy másik példát, a már említett *úgymond* diskurzusjelölőt, amelyet az orvos kolléga említett rádiós megnyilatkozásaimmal kapcsolatban. Megragadom az alkalmat, hogy reflektáljak saját nyelvhasználatomra: bár nem szoktam visszahallgatni a műsorokat, így a rádiós diskurzusok részletes feldolgozására sem vállalkozom, annyit azért elmondok, hogy megfigyeltem saját magamon, többnyire abban a szerepben szoktam használni az *úgymond*-ot, amikor egyes kifejezéseket „idézőjelesen” értek. Ahogy e tanulmányban is megfigyelhető, sokszor idézőjelbe teszem azt, hogy „helyes”, „helytelen”, „nyelvhelyesség”, vagy azért, mert e fogalmakat vagy értelmezhetetlennek tartom, vagy a köznyelvitől némileg módosult jelentésben használom, esetleg azért, mert tompítani, árnyalni szeretném a jelentésüket. Ha előszóban azt mondom: „az azonban kötőszó mondatbeli helyzetére létezik egy *úgymond* szabály”, akkor az *úgymond* diskurzusjelölő funkciója ebben az esetben az, hogy tompítsa, árnyalja a *szabály* szó jelentését, mert a *szabály* szó alatt itt nem kőbe vésett ökölszabályt, hanem a nyelv művelők által javasolt, a valós nyelvhasználatot nem feltétlenül figyelembe vevő ajánlást értek. Amikor azt mondom, hogy „a nákolás *úgymond* nyelvhelyességi hiba”, akkor az *úgymond* arra utal, hogy valójában némileg ironikusan használom az azt követő szerkezetet, a „nyelvhelyességi hiba”-t, és elhatárolódok a fogalom tartalmától. Az *úgymond* diskurzusjelölő Dömötör (4) vizsgálta, kezdve az ómagyar korbeli előfordulásaitól egészen napjainkig. Az *úgymond* idéző funkcióján túl az alábbi szerepköröket sorolja fel: e szerint jelölheti az utána következő szó(szerkezet) külső szövegből való eredetét és a beszélőnek a hozzá való viszonyulását; ez a viszonyulás lehet elhatárolódás, a szóhasználattal való nem teljes azonosulás („szabadkozás”) jelzése. Továbbá az *úgymond* felhívja a figyelmet a szó(szerkezet) használatának jelentés- és stílusbeli sajátosságára; az eltérő vagy átvitt értelmű használat jelzésére.

Összefoglalva tehát: míg írásban idézőjellel tudom jelezni az iróniát, az átvitt értelmet, az elhatárolódást, távolságtartást stb., egy előadás tartásakor vagy akár informális társalgási helyzetben pedig jellegzetes kézmozdulattal, az ujjakkal a levegőbe rajzolt idézőjellel, addig a rádióműsorban egyikre sincs lehetőségem, így többnyire az *úgymond* diskurzusjelölővel szoktam tudatni a hallgatókkal, hogy amit az *úgymond* után mondok, azt átvitt értelemben értsék, érzézzék annak tartalmától való elhatárolódásomat, nem teljes azonosulásomat stb.

Persze lehet, hogy túl gyakran használok olyan fogalmakat, amelyek jelentésével nem tudok teljesen azonosulni, és emiatt sok az *úgymond* a beszédemben, ami esetleg zavarhatja a hallgatóságot. Itt még hozzátenném, hogy természetesen minden nyelvhasználónak szíve joga, hogy egyes szavak, nyelvi formák ne tetszenek neki, mint ahogy ahhoz is joguk van, hogy bizonyos színek, ruhák, zeneszámok stb. iránt is ellenszenvvel viseltessenek. Azt is elárulom, hogy számomra is léteznek „nem szimpatikus” szavak és nyelvi formák. Például jómagam – többek között – a *pocaklakó* szóval nem vagyok kibékülve. Felhívom az olvasók figyelmét, hogy amikor ezt a mondatot leírtam, egy pillanatra kiléptem a „szerepemből”, és ezt nem mint nyelvész, hanem mint magánember írtam, ezért most gyorsan vissza is lépek a nyelvész szerepbe, és elmondom, hogy a *pocaklakó* szó „helyes”, a magyar nyelv szabályainak megfelelő szó, tárgyias alárendelő összetétel, amelynek a megfelelő kontextusban való használata teljesen helyénvaló. A nyelvésznek kötelessége saját egyéni ízlését figyelmen kívül hagyni, amikor egy-egy szót, nyelvi alakot vizsgál, csak úgy, mint minden egyéb tudomány művelőjének, hiszen az ízlés szubjektív dolog, mindenkinek más jelent a szép, az ízléses, a csúnya – ezek nem tudományos kategóriák. A nyelvművelők, nyelvápolók, nyelvőrök tevékenysége azért veszélyes, mert előfordul, hogy ex cathedra tesznek olyan kijelentéseket, miszerint bizonyos szavak, nyelvi formák „nem helyesek”, és mivel nem egy esetben ezt valamilyen tekintéllyel meg tudják támogatni (médiamegjelenés, tudományos intézményi háttér), azt az érzetet keltik a laikus nyelvhasználóban, hogy ez a nyelvtudomány álláspontja, tehát az adott szó vagy nyelvi forma kerüendő, mert „helytelen”. Holott csupán arról van szó, hogy a nyelvművelőnek valamilyen oknál fogva egyszerűen nem tetszik. Ismétlem: nem baj, ha vannak nekünk nem tetsző nyelvi alakok, ez esetben legfeljebb nem használjuk őket. De másokat emiatt kijavítani, őket megbélyegezni nincs jogunk, mint ahogy ahhoz sem, hogy ezeket az egyéni „vesszőparipáinkat” másokra ráerőltessük, úgy beállítva, hogy nyelvművelőként a nyelvtudomány állásfoglalását közvetítjük.

Így tehát természetesen mindenkinek joga van magánemberként azt mondani, hogy szerinte „csúnya”, irritáló, bosszantó, ha valamelyik embertársa előszeretettel alkalmaz beszédében diskurzusjelölőket, de legyen tisztában vele, hogy ez nem több, mintha azt mondta volna: neki nem tetszik, hogy a másik előszeretettel hord citromsárga öltönyt lila nyakkendővel. (Persze ilyenkor az is felmerül, vajon miért érzí szükségét az egyik személy, hogy megossa negatív vélekedését a másik személlyel annak nyelvhasználatáról: vajon a másik kinézetéről, öltözködéséről stb. feletti nemtetszését is kifejezné csak úgy, ha a másik egyébként nem kérdezte?)

Az eddigiek során többnyire a diskurzusjelölőknek a beszélt nyelvben való használatát tárgyaltam, ennek főként az az oka, hogy azok elsősorban a beszélt nyelvre jellemzők. De természetesen az írott nyelvben is előfordulnak. Az orvos kolléga problémafelvető kérdése is ezzel kapcsolatos: van-e

létjogosultságuk írásban a diskurzusjelölőknek? Lehet-e olyan tudományos közleményt megjelentetni, amely tartalmaz diskurzusjelölőket?

Természetesen igen, megvan a maguk létjogosultsága írott szövegben is. Hogy a tudományos közleményben mennyire van helyük, ez attól is függ, hogy melyik diskurzusjelölőről van szó. Nyilvánvaló, hogy meglehetősen furcsán hatna, ha egy orvosi szakfolyóirat tudományos igényű cikkében ez a mondat szerepelne: *A kismencedencei szervek... ööö... kóros eltéréseinek pontosabb diagnosztikája is lehetséges, izé, finomtű-biopsziával.* Nem azért, mert az ööö meg az izé önmaguktól fogva, eredendően rosszak, hanem mert nem illenek bele a tudományos közlemény stílusába, másrészt egyébként is lehetetlen, hogy valaki ilyesmit (mindenféle ironikus és szemléltető szándék nélkül) leírjon, hiszen ezeknek a diskurzusjelölőknek a funkciója a beszélt nyelvben valósul meg (lehet például időnyerési szándék kifejezése, vagy kifejezhetik a beszélő bizonytalanságát). A diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban is jelen vannak, sőt: az írott nyelvhasználatban éppen hogy a leginkább szabályozottnak tartott műfajokban, regiszterekben, mint amilyen a tudományos nyelvhasználat (2). Dér (2) a *Magyar nemzeti szövegtár* tudományos alkorpuszán végzett vizsgálatai alapján azt elemezte, hogy a spontán beszélt nyelv gyakori diskurzusjelölői, a *hát* és a *szóval* milyen gyakran és milyen funkciókban fordulnak elő tudományos szövegekben. Dér a *szóval* diskurzusjelölőnek az alábbi három funkciót tulajdonítja tudományos szövegekben: újrafogalmazás (részletezés), összefoglalás, illetve az ehhez hasonló rövid, egyszavas összegzés. Egy másik vizsgálatban, melynek során Dér két különböző írott tudományos szövegből válogatta ki a diskurzusjelölőket, a következőket találta (az egyik szöveg egy fizikatankönyv fejezetét vizsgálta):

- Meghatározók: *azt a... , ami ..., ...-nek nevezzük.*
- Előszámlálók: *fontos előrebocsátani, hogy...; szólni kell a ...-ról is.*
- Kiemelők: *lényeges ...-t és ...-t megkülönböztetni; figyelemre méltó tény, hogy...*
- Kitérésjelölők: *erre még a későbbiekben visszatérünk.*
- Magyarázók: *ez az oka, hogy...*
- Következtetők: *ebből az a következtetés vonható le, hogy...*

A fentiekből láthatjuk, hogy a tudományos szövegekben gyakoriak a többszavas diskurzusjelölők. A diskurzusjelölők a szövegkoherencia megteremtői. Hogy milyen funkciót fejezünk ki általuk, az nagyban függ a szövegtípustól. Az írott nyelvben előforduló diskurzusjelölők nem csupán gyakoriságukban, hanem funkciójukban is eltérnek a beszélt nyelvi diskurzusjelölőktől (2).

A MAGYAR ORVOSI NYELV ÉS AZ ORVOSI SZAKNYELVI NORMA MEGTEREMTÉSE Végezetül rátérek arra a kérdésre, amit az orvos kolléga is megfogalmazott: hogyan egyeztethetők

össze az elmondottak, a Simonyi-féle nyelvszemlélet azzal, amit a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat egyik feladatául tűzött ki: „szaknyelvi vezérfonalat” adni az orvosok kezébe. Orvos vitapartnerem úgy találja, hogy az az előíró szemlélet, amit a folyóirat képvisel, illetve a Simonyi-féle deskriptív nyelvszemlélet ellentmond egymásnak.

Bár elsőre talán valóban ellentmondásosnak tűnik mindaz, amit eddig elmondtam, véleményem szerint ez az ellentmondás csak látszólagos. Azért nem, mert bár Simonyival és 21. századi követőivel egyetértve valóban azt vallom, a helyességet a nyelvszokás dönti el, nem a nyelvművelők, de nem győzöm hangsúlyozni, hogy léteznek normák, létezik a „nyelvi helyénvalóság” fogalma, vagyis az, hogy az adott diskurzus mennyire felel meg az adott helyzetben érvényesülő közösségi normának; léteznek stílusok, léteznek regiszterek (adott témához, tárgyhoz kötődő nyelvváltozatok), azoknak is van normájuk, és természetes, hogy ami informális családi közegben helyénvaló, az nem feltétlenül helyénvaló az orvosi szakfolyóiratban. (De ennek fordítottjára is van példa, ha mondjuk a fiatal orvostanhallgató a baráti körében arról mesél, hogy a kórházban *gemini* [!] születésének volt tanúja, ez nem biztos, hogy helyénvaló, ha a csoporthoz való tartozását akarja megerősíteni.)

Természetes, hogy egy orvosi tudományos közleménynek a nyelvváltozata az orvosi szaknyelv, regiszter legyen, stílusa a tudományos stílusnak megfelelő legyen. A probléma azzal van, amikor olyan kategorikus, megfellebbezhetetlen, erős érzelmi töltetű szavakkal megfogalmazott állításokat lehet olvasni a MONy-ban, mint például: a magyar orvosi nyelv „felhígul”, „elsatnyul”, „csenevészé” és „kificamodott zagyva keverékké” válik – éppen hogy csak nem „romlik”, ami természetesen nem igaz, hiszen akkor romlana el a magyar orvosi szaknyelv, ha az egyik magyar orvos nem értené meg a másik magyar orvost, vagyis az orvosi nyelv alkalmatlanná válna feladatának ellátására. Messzemenően nem értek egyet azzal a gyakorlattal, amit sajnos többször megfigyeltem már a folyóiratban: bizonyos szavakat (különösen angol szavakat, amelyek „rátelepszene” [!] a magyar orvosi nyelvre, és féltő, hogy előbb-utóbb „uralni fogják” [!] azt), illetőleg nyelvi formákat mindenféle tudományos megalapozottság nélkül „irtanak”, „gyomlálnak” – érdemes megfigyelni, hogy ezek a metaforikus szavak is a nyelvművelői retorika eszközei, érzelmekre ható, expresszív kifejezések, amelyek azt a képzetet erősítik, hogy a magyar orvosi nyelvre valamiféle veszély leselkedik, amit jó, ha időben észlelünk, és fellépünk ellene.

Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a MONy-ban publikáló orvosok részéről határozottan érzékelhető a mai magyar orvosi nyelv állapota miatti elégedetlenség. Tény, hogy az utóbbi időben számos angol szó került be a szókincsébe (erről részletesen I. Kontra tanulmányát „elangolosodó” orvosi nyelvünkről [13]), de tapasztalataim alapján az angol szavak „irtása” mögött a már említett

nyelvi mítosz áll (20), nem pedig valódi tudományos indok. Természetesen nem azt akarom ezzel mondani, hogy ne alkossuk meg az új keletű angol szavak magyar megfelelőjét, a terminusalkotásnak van létjogosultsága, léteznek terminológus szakemberek. Nagyon fontos azonban mérlegelni, hogy szükség van-e az idegen szó magyarítására, ha igen, akkor miért – mert az nem elégséges indok, hogy az idegen szavak „felhívják” a magyar orvosi nyelvet. Mindig mérlegelni kell több tényezőt, hogy szükség van-e magyarításra, valamint azt is, hogy a teljes csere a cél (tehát az idegen szavak kiszorítása), vagy megfér egymás mellett az idegen és a magyar terminus. Hadd idézzem a MONy egykori kiváló munkatársának, Grétsy Zsombornak a szavait, érdemes elgondolkodni rajtuk (különösen, hogy nem nyelvész szakember, hanem orvos írta): „Magam úgy vélem, az idegen orvosi szakszavak magyarítása [...] föltétlenül része orvosi szaknyelvünk gondozásának, csiszolásának, fejlesztésének. De [...] határozottan állítom, hogy értelmetlen, túlzó, sőt káros a magyarítást az elsődleges [...] szaknyelvművelési tevékenységgé emelni [...]. **Óvakodjunk tehát az ilyen szélsőségektől, a túlzó magyarító próbálkozásoktól, a »magyarkodó« hangulatú, de valójában a magyar nyelv természetes fejlődését megerősökölő törekvésektől!**” (8, kiemelés az eredetiben).

Visszatérve az orvosoknak a szaknyelv miatti elégedetlenségére, inkább úgy fogalmaznék, hogy valószínűleg az orvosok az egyes szakírók nyelvhasználatával, közleményeik stílusával nem elégedettek, mert mondjuk a szakcikkek nem elég gördülékenyek, nem elég olvashatók. Azt már vállalhatónak tartom, hogy stilisztikai, szövegalkotási, fogalmazási tanácsokat közlünk a MONy-ban útmutatásul, ügyelve persze arra, hogy ne tegyünk kategorikus kijelentéseket egyik-másik nyelvi forma „helytelenységére” vonatkozóan, és hogy ne terjesszünk nyelvi babonákat.

S végezetül fontosnak tartom még, hogy kitérjek a helyesírás kérdésére. A helyesírás – műfajából adódóan – preskriptív. A MONy számos cikke – köztük az enyéme is – foglalkozik helyesírási kérdésekkel, fogalmaz meg helyesírási javaslatokat. Ez megint csak azért nem mond ellent a Simonyi-féle nyelvszemléletnek, mert más a nyelv, és más a helyesírás. A helyesírás Tolcsvai Nagy (34) alapján tudatos vagy viszonylag tudatos tevékenység; az anyanyelvvél ellentétben tanulják, nem pedig elsajátítják; kevésbé van kitéve a szociokulturális tényezők (cselekvés, beszédhelyzet) okozta változásnak. A nyelvtudomány a helyesírást mesterséges képződménynek nevezi, bár érdemes azt is figyelembe venni, hogy a mesterséges szabályozás többnyire a létező nyelvszokáson, a természetesen létrejött valóságon alapul (vö. 23). Egy szó írásmódjára mondhatjuk: a helyesírási normának megfelelő vagy nem megfelelő (kivéve, ha nincs kodifikált alakja a szónak, vagy nincsenek szabályok az adott esetre), azt viszont nem mondhatjuk, hogy „nyelvhelyességi szempontból” helyes vagy helytelen, legfeljebb azt, hogy az adott diskurzusban helyénvaló vagy valamilyen oknál fogva nem helyénvaló.

Végezetül hangsúlyozom: nem állítom azt, hogy nincs szükség (szaknyelvi) nyelvművelésre, csak azt szeretném, ha a megfelelő tartalommal töltenék fel ezt a tevékenységet. Ne nyelvi babonák terjesztése, az idegen szavak üldözése, egyes nyelvi jelenségek megbélyegzése és az emberek nyelvi alapú megkülönböztetése legyen a nyelvművelés tevékenysége, hanem nyelvi ismeretterjesztés, nyelvi-stilisztikai tanácsadás, tanítás, egyes nyelvi készségek fejlesztése.

Zárásként kiemelném, hogy bár jelen dolgozatban nem egyszer fogalmaztam meg kritikát a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat egyes nézeteivel szemben, szeretném hangsúlyozni, hogy kritikám nem a folyóiratnak magának szól; éppen ellenkezőleg: különösen üdvöské tartom, hogy létezik olyan kiadvány, amely e két szakma képviselőinek, az orvosoknak és a nyelvészeknek közös fórumaként szolgál. Céлом az volt, hogy javaslataimmal hozzájáruljak a folyóirat szakmai színvonalának emeléséhez, valamint hogy egy olyan termékeny, építő jellegű vitát indítsak el orvosok és nyelvészek részvételével, amely hosszú távon remélhetőleg szintén a folyóirat érdekeit szolgálja majd.

IRODALOM

1. Dér Csilla Ilona *Mik is a diskurzusjelölők?* In: Keszler Borbála, Tátrai Szilárd (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2009:293–303.
2. Dér Csilla Ilona *Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban* In: Zimányi Árpád (szerk.) *MANYE XIX. A tudomány nyelve – a nyelv tudománya* Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola 2010:382–8.
3. Csilla Ilona Dér, Alexandra Markó *A pilot study of Hungarian discourse markers* *Language and Speech* 2010;53/2:135–80.
4. Dömötör Adrienne *Az úgy mond-tól az úgymondig. Egy diskurzusjelölő története az ómagyar kortól napjainkig* *Magyar Nyelvőr* 2008;132:37–52.
5. Fóris Ágota *Hat terminológiai lecke* Pécs, Lexikográfia Kiadó 2005:58.
6. Bálint Péter Furkó *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of well and of course* Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója 2007.
7. Grétsy László, Kemény Gábor *Nyelvművelő kézikönyvtár* Budapest, Auktor Könyvkiadó 1996.
8. Grétsy Zsombor *Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben I.* *Magyar Orvosi Nyelv* 2002;2:6–21.
9. Gyuris Beáta *A diskurzuspartikulák formális vizsgálata felé* In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete* Budapest, Akadémiai Kiadó 2008:639–82.
10. Kálmán László *Simonyi Zsigmond a nyelvművelésről és a helyesírásról* *Iskolakultúra* 2005;27:20–4.
11. Kálmán László *Mit művelünk?* *Tani-tani* 2010;1:3–10. (http://www.tani-tani.info/101_kalman)
12. Kiss Jenő *Társadalom és nyelvhasználat* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó 1995:74–85.
13. Kontra Miklós *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre* *Nyelvtudományi Értekezések* 109. Budapest, Akadémiai Kiadó 1981.

14. Kontra Miklós *A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról* In: Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve* Budapest, Akadémiai Kiadó 2003:323–37.
15. Kontra Miklós *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve* Budapest, Akadémiai Kiadó 2003:301–21.
16. Kontra Miklós *A magyar lingvicizmus és ami körülveszi* In: Sipőcz Katalin, Szeverényi Sándor (szerk.) *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. (Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére.)* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 2006:83–106.
17. Kontra Miklós *Megjegyzések nyelvi identitásunk intézményes rombolásáról* In: Bodor Péter (szerk.) *Emlékezés, identitás, diskurzus* Budapest, L'Harmattan Kiadó 2015:21–38.
18. Lanstyák István *Nyelvi ideológiák és filozófiák* Fórum Társadalomtudományi Szemle 2002;11/1:27–44.
19. Lanstyák István *A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma* Kisebbségkutatás 2007;16/2. (<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00034/cikk14fc.html>)
20. Lanstyák István *Általános nyelvi mítoszok* In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelv-művelésről* Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó 2007:174–212.
21. Lanstyák István *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia* In: Beke Zsolt, Lanstyák István, Misad Katalin (szerk.) *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában* Pozsony/Bratislava, Stimul 2010:117–45.
22. Lengyel Klára *Az állítmány* In: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó 2000:394–404.
23. Mártonfi Attila *Időszerű-e a magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának az előkészítése?* In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelv-művelésről* Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó 2007:134–8.
24. Molnár Mária *A nyelvi norma a magyar nyelvtudományban* Hungarológiai Évkönyv 2014;15/1:41–54. (http://epa.oszk.hu/02200/02287/00015/pdf/EPA02287_hungarologiai_evkonyv_2014_15_041-054.pdf)
25. Nádasdy Ádám *Mi a baj a nyelv-műveléssel?* Népszabadság, 2002. május 18. http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/mi_a_baj.html (letöltés: 2016. szeptember 7.)
26. *Nyelv és Tudomány*, <http://www.nyest.hu> (letöltés: 2016. szeptember 6.)
27. Sándor Klára *Szociolingvisztikai alapismeretek* In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás* Szeged, JGYTF Kiadó 2001:7–48.
28. Sándor Klára *Nyelvművelés és ideológia* In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás* Szeged, JGYTF Kiadó 2001:153–216.
29. Sándor Klára *Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél* Társadalomkutatás 2002;20:121–49.
30. Schirm Anita *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján* Doktori értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 2011: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (letöltés: 2016. szeptember 6.)
31. Simonyi Zsigmond *Magyar nyelv 1–2* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1899.
32. Szigetvári Péter *Egy az anyanyelv?* Élet és Irodalom 2006;50/15. <http://web.unideb.hu/~tkis/es24.htm> (letöltés: 2016. szeptember 7.)
33. Szigetvári Péter *Tízmillió anyanyelvváltozat, sőt több*. Élet és Irodalom 2006;50/17. <http://web.unideb.hu/~tkis/es25.htm> (letöltés: 2016. szeptember 7.)
34. Tolcsvai Nagy Gábor *A nyelvi norma* Nyelvtudományi Értekezések 144. Budapest, Akadémiai Kiadó 1998.
35. Vincze László *Nyelvhasználati nehézségek Szlovákia egészségügyi intézményeiben* Magyar Orvosi Nyelv 2006;1:14–9.

SZERKESZTŐSÉGI MEGJEGYZÉS

Ludányi Zsófia írását a szerző kérésére majdnem változatlan formában közöljük, mivel a folyóirat magyarítási javaslatainak csak egy kisebb részét fogadta el.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

A tájszólások, a tájszavak használóit soha nem ítélem el, nem bélyegeztem meg, mégis úgy vélem: elfogynak, eljárt az idő felettük, mert nem azt a nyelvet beszéljük, amelyet a fővárosban, televízióban lehet hallani. Évszázadokkal ezelőtt a média nem létezett; egymástól többé-kevésbé elszigetelt területeken létrejöttek a tájszólások, a tájszavak. A Kárpát-medence országhatárunkon kívüli magyarjaira, ha ide jönnek munkát vállalni, szakmai előadást tartani, nagy nyomás nehezedik: bizonyos szint felett nem lehet suksükölni, nákolni. Ha valamelyikük netán mégis így tenne pl. orvosi kongresszuson, az elnök durva hibát vétene, ha a vendéget ezért nyilvánosan megfedné. Ám ha a vendégnek nem jutna eszébe a „vese” és bubreziról kezdene beszélni, az elnök kérdezze meg, hogy mit ért alatta. A jó vendéglátó a szünetben odamenne a határokon kívül rekedt magyarhoz, és felhívna a figyelmét a mienktől eltérő szóhasználatára, különösen akkor, ha az előadás nyomtatásban is meg fog jelenni.

A cikk írója – noha évek óta mindketten a MONY „napszamosai” vagyunk – sok megállapításával, illetve idézetével megdöbbenett. „Úgy helyes magyarul, ahogy a magyar anyanyelvűek mondják.” *Bevállal, fölállal, elvállal, vállal*. Én, magyar anyanyelvűként csak a negyediket használom, nagyritkán a harmadikat is. Az utcán, a tévében, a fiatalok között a *bevállal* uralkodik. Akkor én nem vagyok magyar? A képernyőn eltakart arcra ma azt mondják, hogy *kitakart*. Az én szótáramban ez a *betakar, eltakar* ellentétje. Ilyenkor azt állítják a nyelvészek, hogy „Fejlődik a nyelvünk!” Szerintem az ilyen fejlődés inkább visszafejlődés. Ma sem tudom biztosan, hogy mikor *kies* vagy *kietlen* előttem a táj. Úgy helyes, ahogy a többség mondja? Akkor miért van a tantárgyak között a magyar nyelv? Csapjuk ki a gyerekeket az utcára, majd fölcsipegetnek valamit a nyelvkincsünkből? Mondjuk ki, hogy az utca emberének, mert ott van a többség, semmi haszna nem származik a nyelvtudományi intézetek, a nyelv-művelő folyóiratok munkáiból?

„Az igényes nyelvi norma nem valamiféle tekintélyhez igazodik, azt a magyar nyelv használói szentesítik.” Akkor

Lőrincze Lajos, Grétsy László és a nagy költőink falra hányták a borsót? Ez nem lehet igaz!

Legfőképpen az idegen, főleg angol szavak „tudományos megalapozottság nélküli, [...] mítoszokon alapuló [...] tömeges üldözését” elítélő mondatokkal nem értek egyet. Idézem nagyjainkat? „Nyelvében él a nemzet.” „Egy kincse van minden nemzetnek... E kincs neve: édes anyanyelv.” Lehet ezt vitatni? Kreáljunk Európai Uniót, felejtsük el az ezer éves múltunkat, és beszéljünk angolul? Ennek még nincs itt az ideje! Egyébként a megfelelő magyar szó hiányában használható idegen szavakból rengeteget átvettünk, a megszállóink is elég sok szót itt hagytak.

Az *ügymond* használatának vádjá alóli kimosakodás briliánsan sikerült, de fölösleges volt. Nem e szót kifogásolta az „orvos kolléga”, hiszen ő maga is használja, hanem a szinte már bántó gyakoriságát. És igenis legyen nyelvi normájuk a nyelvészeknek is! Ha a nyelvtanórákon a tanáraink (úgy, ahogy) megtanították a vonatkozó névmások használatát, akkor azokat a nyelvészek is használják helyesen! Kérdésem: miért vannak, kik írják és kikre vonatkoznak *A magyar helyesírás szabályai*?

Sajnálom, hogy Dér Csilla (2010) *hát és szóval* foglalkozó példáit nem értettem meg. Megjegyzem, hogy számomra a *hát* akkor zavaró, ha a riportalany minden válasza *háttal* kezdődik. A megdöbbenés kifejezésére („Hát, te ki vagy?”) nagyon is alkalmas. Első olvasásra „A diskurzusjelölők a szövegkoherencia megteremtői”-t sem értettem, de ezért nem ítélem el a nyelvészeket, náluk ez benne van a normában.

Ennek a MONy eszmeiségével nagyon is szemben álló közleménynek vannak értékei is: vitát, eszmeccserét gerjeszt, ráirányítja a figyelmet az erőszakolt magyarításra, megvédi az anyanyelvünk részévé vált hajdani idegen szavakat a „kigyomláástól”. Szálljunk kissé magunkba! Nem lesz haszontalan.

Bősze Péter

Érdeklődéssel olvastam Ludányi Zsófia gondolatait, és kicsit sajnálattal és féltéssel is. Ugyanis olyan dolgokról is ír, amelyekkel nincs tapasztalata, ez pedig óhatatlanul tévútra visz.

A nyelvváltozatokról, nyelvművelésről írt kezdő részekben fontos fogalmakat elemez; ezekből a következőket állapítottam meg:

- A magyartalanság fogalma. Magyartalan az, ami nem felel meg a leíró nyelvtan szabályainak.
- A nyelvművelés meghatározása. A nyelvművelés „tanítás, ismeretközlés, fejlesztés, nem pedig a »helytelenül« beszélő nyelvhasználók megregulázása, kigúnyolása, kirekesztése; az egyes nyelvi jelenségeket, nyelvi szokásokat elítélő” mozzgalom, mint vélik manapság.

Mindkét meghatározással maradéktalanul egyetérttek, azt azonban nem tudom, hogy ki véli a nyelvművelést mások elítélésének manapság.

- A nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság fogalma. A nyelvhelyességet a szerző közvetve határozza meg:

„[...] a nyelvhelyesség alatt a mai magyar nyelvművelésnek azt a nézetét értjük, hogy a magyar nyelvben, illetve annak egyes változataiban léteznek olyan nyelvi formák (szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek stb.), amelyek eredendően, tehát az adott nyelvi forma szövegösszefüggésétől függetlenül jobb vagy rosszabbak a többenél. A mai nyelvtudomány elveti a nyelvhelyesség fogalmának ezt az értelmezését, hiszen nincsenek jobb vagy rosszabb, helyesebb vagy helytelenebb szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek.”

„Hogy mi a »helyes«, annak megítélésében nincs szerepe az egyéni ízlésnek, a »szépség« fogalmának” – idézi Kálmán Lászlót.

„[A] *nyelvi helyénvalóság* meghatározott nyelvváltozatokhoz, adott beszédhelyzethez kapcsolódó fogalom, amely arra vonatkozik, hogy az adott közlés mennyire felel meg az adott helyzetben érvényesülő közösségi normának.”

Véleményem szerint a *nyelvi helyénvalóság* találó fogalom. A *nyelvhelyesség* kifejezés azonban nem megfelelő, hiszen ami nyelvi nem helyénvaló, az nem is helyes. Ha jól értem, a következőről van szó: a *nákoló* beszéd nem helyénvaló orvostudományi rendezvényen, de nem helytelen. Ez félreérthető, sokkal szerencsésebb a *hibás* jelző – *nyelvi hiba*. Vagyis a *nákolás* *nem helyénvaló*, de *nem hibás* beszéd, nem nyelvi hiba. Az ízlésnek, a szépség fogalmának tényleg nincs szerepe abban, hogy például a szabályosan képzett sornyi hosszúságú szó hibás vagy nem, de hogy helyénvaló-e, avagy sem, abban már igen: az ilyen szó nem hibás, de nem is helyénvaló.

Leszögezi továbbá:

- „[...] a logikát nem lehet számon kérni a nyelvtől” – idézi Simonyit. Ezt én is tapasztaltam: a természet-tudományi szemléletű észjárásom bizony sok nyelvi kérdésnél értetlenkedett.
- [...] a nyelvi „norma a nyelvhasználatban gyökerezik, nem magában a nyelvi rendszerben.” Hozzáteszi – Molnár Máriára hivatkozva –, hogy „[a] normát nem az intézményes nyelvművelés alakítja ki, hanem a beszélők közössége.”

Ennek a meghatározásnak csupán az első részét vallom – hiszem ugyanis, hogy a nyelvműveléssel befolyásolható a nyelvhasználat, következésképpen a norma is.

- „A nyelvművelők úgy gondolják, hogy a sztenderd nyelvváltozat elvből értékesebb, mint a területi, tár-

sadalmi nyelvváltozatok, ezért óvni, védeni kell a változásoktól. Ezzel szemben áll a nyelvtudomány azon álláspontja, miszerint egyetlen nyelvváltozat sem értékesebb a másiknál, a tudományban nincs értelme értékítéleteket tenni.”

Szerintem sem lehet azon vitatkozni, hogy van-e értékesebb nyelvváltozat; mindegyik egyformán értékes a maga helyén.

Nem tudok mit kezdeni „[...] a közoktatás és a felsőoktatás elavult nyelvszemlélete” megjegyzéssel. Nem a köznyelvi normát kellene tanítani? Eljátszom a gondolattal: ma kikészíténék Bernard Shaw-t, ha ma írná a *My Fair Lady*-t.

A *lingvicitizmus*ról írtakat Kontra Miklós pontosította. A szót „Tove Skutnabb-Kangas 1988-ban tudatosan a *racism, sexism, ageism* analógiájára alkotta meg [...], aztán elterjedt a magyar nyelvészek között” (Kontra – személyes közlés). Kár, hogy egyetlen nyelvésznek sem jutott eszébe, hogy keressen rá magyar megfelelőt. Egyetérték: a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés is elfogadhatatlan.

Az orvosi nyelvvel kapcsolatban, rögtön az elején téves a fogalmazás:

„[...] a határon túli előadók nem a sztenderd magyar nyelvváltozatot használják előadás közben, hanem saját nyelvváltozatukat, amelyek több olyan nyelvi változót tartalmaznak, amelyek erősen stigmatizáltak, például nákolnak és suksükölnek.”

Nem ismerek olyan orvost, aki megbélyegezné (stigmatizálná!) a nákoló, suksükölő vagy bármely más nyelvváltozatot. Csak arról van szó, hogy ez nem helyénvaló a tudományos rendezvényen. Az orvosokra nem jellemző a megbélyegző tulajdonság; ellenkezőleg – a foglalkozásukból adódóan mindenkin segítenek.

Ugyanez a helyzet a határon túli orvosok nyelvhasználatát illetően. A szerző hosszas fejtegetései számomra teljesen értelmetlenek. Én egyetlen olyan orvossal sem találkoztam, aki megbélyegezte volna a határon túli magyar orvos nyelvhasználatát. A szerző sem hozott példát. Vigyázni kell: veszélyes az írásokból ítélkezni, saját tapasztalat nélkül. Mi több, nem látom a kérdésfelvetés okát sem. Az orvosi tudományos rendezvényeken elvárható a megfelelő nyelvhasználat, a köznyelvi norma használata, attól is, aki nyelvi környezetében nem azon beszél, de magyar orvosi egyetemen végzett. Más a helyzet azzal, aki szlovák, román stb. nyelven végezte az egyetemet; bizonyára nem ismeri kellőképpen a szakfogalmak magyar nevét. Két lehetőség van:

- Ha tud annyira magyarul, hogy vállalkozik magyar nyelvű előadásra, akkor az ismeretlen kifejezéseket ne szlovákul, románul mondja, mert nem értik meg – nyilvánvalóan senkinek nem az a célja, hogy ne értsék

meg. Használja ezeknek a fogalmaknak a nemzetközi angol nevét (ezt ő is tanulta)! Biztosíthatom Ludányi Zsófiát, hogy a hallgatóság nagyrabecsüléssel lesz az előadó iránt: értékelni fogja, hogy mostoha anyanyelvi körülményei között is harcol a magyar nyelvért; az üléslnök pedig meg fogja dicsérni. Volt ilyen élményem.

- A másik lehetőség az angol nyelvű előadás. A választás az előadó döntése. A nemzeti rendezvényeken is lehet egy-egy angol nyelvű előadást tartani.

Megjegyzés: nem tudom, miért kell az orvostársadalmat rossz fénybe állítani (a szerző kifejezésével: stigmatizálni!)

A következő megjegyzést túlzónak vélem, talán megbélyegző is:

„[...] mindenkori iskolai oktatás, amiért generációról generációra hagyja tovább öröklődni a nyelvi alapú diszkriminációt, a nyelvhasználat alapú megbélyegzést.”

Engem nem oktattak ilyen szellemben, de a fiaimat és a hat iskolás unokámat sem (három nemzedék). Nem tudom, a szerző mire alapozza a véleményét.

Nem értem az orvosi folyóiratok nyelvhasználatával foglalkozó részt sem – a leírtak tapasztalatlanságból erednek. Az orvosi folyóiratoknak vannak előírásai, elvárásai; a rangosaknál nyelvi követelmények is, amelyeket a szerzőknek be kell tartaniuk, ha a lapban akarnak közölni. A szerkesztő felelőssége, hogy ez így legyen. Ha a szerző nem ennek megfelelően ír, írását módosítani kell a folyóirat igényei szerint. Ennek semmi köze „személyi jogokhoz”, környezeti háttérhez stb. Ha a szerző nem ért egyet, visszavonhatja a dolgozatát, de egyetlen szerkesztőtől sem várható el az, hogy ne teljesítse a feladatát. Remélem, senki nem gondolja, hogy magyar orvosi tudományos közleményben „luk” írható *lyuk* helyett, mert a szerző a környezetében azt használja.

A diskurzusjelölőkről (sajnos nincs magyar neve; esetleg *beszédjelölők* lehetne) elmondottak szakmai része – vagyis ha van jelentésük, szükségesek –, nem vitatható, nem is vitatom. A nyelvész beszédmódját illetően azonban vannak elvárásaim. A szerző a nyelvművelést alapvetően a tanításban látja – a jó példa a legjobb tanítómester.

Az utolsó rész a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirattal foglalkozik. A szerző fontosnak tartja a folyóiratot – ez öröm. Elmarasztaló szavai rám vonatkoznak, mivel tőlem származnak a felsorolt „szörnyű” kifejezések:

a magyar orvosi nyelv „felhígul”, „elsatnyul”, „csenevésszé” és „kificamodott zagyva keverékké” válik – éppen hogy csak nem „romlik”, ami természetesen nem igaz, hiszen akkor romlana el a magyar orvosi szaknyelv, ha az egyik magyar orvos nem értené meg a másik magyar orvost,

vagyis az orvosi nyelv alkalmatlanná válna feladatának ellátására.

Ezekre nem válaszolok. Igazán örülök, hogy a szerzőnek lát-noki képességei vannak, és tudja, hogy a magyar orvosi nyelv a következő nemzedékek számára is tökéletesen ellátja majd a feladatát, bármennyi angol szó telepedjék is meg benne.

Végezetül Kontra Miklós hozzászólásában olvashatóhoz, nevezetesen a *Heteske* kifejezést használó nővér esetéhez fűzöm hozzá, hogy én bizony megmagyaráznom neki, hogy ez **nem helyes**. Természetesen úgy, hogy véletlenül se bántsam meg, ami könnyen lehetséges. Vannak esetek, amikor igenis ki kell javítani a beszélőt – vagy hagyjuk, hogy „akaratlanul sérte-gesse továbbra is a betegeket”?

Dodé Réka – Falyuna Nóra: A szakszavak magyarításáról terminológus szemmel

A vitaindítóban felvetett kérdések, vitapontok szorosan kapcsolódnak a szaknyelv kutatás (terminológia) területéhez, ezért hozzászólásunkban e terület szempontjait felhasználva fejtjük ki véleményünket. A *terminológia* kifejezés jelentheti egy adott tárgykörhöz tartozó szakszavak összességét, emellett utal arra a tudományterületre és módszertanra is, amelyek a szakszavak gyűjtésével, leírásával, meghatározásával foglalkoznak. A hagyományos, Eugen Wüster nevéhez köthető terminológia a nyelvészet, a logika, az ontológia, az informatika és a különböző szaktudományok közötti határterületként határozható meg (3). A wüsteri megközelítés, amely a fogalmat tekinti elsődlegesnek a szakszavak kialakításában, és elveti a rokonértelműség lehetőségét, már további szempontokkal bővült napjainkra. Ezek a szempontok fontosak a jelen hozzászólás tárgyát tekintve. A hozzászólás arra a kérdésre kíván ugyanis kitérni, hogy szükség van-e egy szakterületen belül – jelen esetben, az orvosi nyelvben – használt szakszavak magyarítására.

HELYESSÉG ÉS ÁLLANDÓSÁG A terminológiai szabványosítás lényegében a szakemberek közös megegyezése, mely oly módon történik, hogy az esetlegesen több létező szakszó közül kijelölnek egy előnyben részesített alakot. Amennyiben még nem létezik szakkifejezés, az esetben alkotnak egyet. Sager (8) három szempontot ír, amelyet az elnevezés kiválasztásánál érdemes figyelembe venni: gazdaságosság (könnyen megjegyezhető), pontosság (egyértelmű) és alkalmasság (általános, elfogadott). A szakkifejezés alkotására Klár és Kovalovszky (6) is felállít nyolc hasznos alapelvet, amelyek közül jelen esetben kettő kiemelendő. Az egyik a helyesség, magyarosság kérdése, a másik pedig az állandóság. A magyarosság némi magyarázatot igényel jelen helyzetben, mert, ahogy Ludányi jelen vitaindítójában és Kontra is írja (7), az idegen szavak megjelenése az orvosi szaknyelvben is tetten érhető. A helyesség, magyarosság elve nem az idegen szavak használata ellen van; azt mondja ki, hogy egy adott

szakszónak illeszkednie kell a magyar nyelv rendszerébe, a magyar kiejtéshez, illetve hozzáilleszhetőnek kell lenniük a magyar toldalékoknak. Jó példa erre a *pulse* – *pulzus* és a *plasma* – *plazma* példája. Mindkét példa esetében egy angol szóval van dolgunk, amelyeket úgy vett át a magyar szakmai közösség, hogy csak illesztették a magyar nyelv rendszeréhez, de nem vezettek be helyettük más magyar szót. Fóris (4) kifejti ezzel kapcsolatban, hogy egy szakszó megfelelőségét, helyességét nem az idegen hangzás sérti, nem az, hogy az adott kifejezés nem bevett magyar szó; hanem az, ha a szakszó jelentése nem tisztázott az adott szakterület magyar közegében, és jelentése félreérthető.

A másik nagyon fontos elv az állandóság. Ahogy Sager (8) is szempontként veszi az alkalmasságot, azaz az általános elfogadottságot, Klár és Kovalovszky (6) is elvként tekint arra, ha egy szakszót használnak és elfogadják, akkor nincs szükség újat bevezetni.

Amennyiben mégis alkotnunk kell egy új szakkifejezést, mert egy adott jelenségre még nincs elfogadott megnevezés (pl. új betegség felfedezésekor) előbb a jelenséget kell meghatározni, a jelentését körülírni, majd kiválasztani a legkifejezőbb szakszót.

A SZAKMAI KÖZEG További fontos szempont az, hogy a szakszavak nyelvileg nem sokban különböznek a mindennapok során használt szavaktól; az teszi őket mássá, hogy szakmai közegben használják, és sajátos (szakmai) jelentéssel bírnak. A szakszavak vizsgálatakor tehát figyelembe kell venni a jelentést és a nyelvhasználati szintereket.

Ezek alapján megfogalmazhatók további feltételek, amelyeknek meg kell felelniük az adott kifejezéseknek ahhoz, hogy szakszónak minősüljenek, és hogy meg tudjuk különböztetni őket más nyelvi egységektől. A szakszavak tehát ugyanolyan nyelvi egységek, amelyekre érvényesek a szóképzés lehetőségei; formailag egybeeshetnek a köznyelv egységeivel, de adott szakterületen belül határozott és elkülönült jelentéssel bírnak; ez a jelentés pedig függ az adott beszédhelyzet témájától (1, 2).

Fontos tehát ezeket a szempontokat is figyelembe venni az idegen nyelvű szakkifejezések magyarításával kapcsolatban: ha egy bármely nyelvű szakszó tökéletesen betölti a feladatát, azaz pontosan jelöl egy adott jelenséget, nem teremti meg a többféle értelmezés lehetőségét, és a szakmai közösség ezt használja a szakmai szintereken, akkor nem szükséges és nem is szerencsés ezen változtatni egy másik szakszó használatával. Az a kérdés megfontolandó, hogy mivel lehetne segíteni az orvos-beteg találkozásokon a szakszavak használatának hatékonyabbá tételét a tekintetben, hogy a beteg teljes(ebb) körű tájékoztatást kaphasson az őt érintő fontos kérdésekben, és az értelmezést, megértést ne nehezítsék a számára ismeretlen és érthetetlen szakszavak. Ezzel kapcsolatban sem lehet azonban érv az, hogy

szükség van magyarításra: ha egy szakszó „magyarosítva” van, a beteg akkor sem fogja érteni, mert attól még a szakszó szakszó marad sajátos, a szakma által meghatározott jelentése miatt, ami a beteg számára nem (feltétlenül) vagy nem pontosan ismert.

ROKONÉRTELMŰSÉG, TÖBBÉRTELMŰSÉG Mivel a szaknyelv is önállóan és folyamatosan alakuló nyelvváltozat, így ez esetben számolni kell a rokonértelműség és a többértelműség kérdésével. Ennek megoldására az összehangolás (harmonizáció) szolgál. Ez olyan nyelvtervezési folyamat, amely során két vagy több különböző, egymással egyenértékű egységet hangolnak össze meghatározásaik (definícióik) összevetésével (5). Tehát abban az esetben, ha a meghatározás több szak kifejezéshez is tartozik, vagy egy szakkifejezéshez tartozik több, ezt felméri és adattárakban vagy szótárakban tárolják, illetve szabványosítják. Ezt a munkafolyamatot tekintve sem szerencsés további szakkifejezéseket önkényesen megalkotni, mert az tovább növeli a többértelműséget.

Ahogy Ludányi Zsófia is írja: „A nyelvésznek kötelessége saját egyéni ízlését figyelmen kívül hagyni, amikor egy-egy szót, nyelvi alakot vizsgál, csak úgy, mint minden egyéb tudomány művelőjének, hiszen az ízlés szubjektív dolog, mindenkinek mást jelent a szép, az ízléses, a csúnya – ezek nem tudományos kategóriák.” – ugyanez vonatkozik a terminológusra: az egységesítés és a szabványosítás során a szakkifejezések közül tárgyilagosan, saját érzelmeit, hozzáállását figyelmen kívül hagyva választja ki a leginkább megfelelőt, alkotáskor pedig nem a saját ízlését és saját nyelvi ideológiáit veszi alapul, hanem azt teszi mérlegre, hogy mely nyelvi forma illeszkedik a már meglévő rendszerbe.

A VILÁGHÁLÓ HATÁSA Napjainkban továbbá számolni kell azzal, hogy a világhálóknak köszönhetően végtelen mennyiségű adat és ismeret jut el az emberekhez. Lehetővé vált, hogy bárki bármilyen kérdésben megnyilatkozhatson, „kutathasson, kutakodhasson”. Ennek következtében megjelenhetnek áltudományos, szakmainak látszó tartalmak is, amelyek pontatlan szakmai ismereteket közvetítenek, és pontatlan szakszavak használatát eredményezik. Gondoljunk például a *depresszió* vagy a *tudatalatti* kifejezések használatára: mennyire mást jelentenek a szakmai közeg számára, és mennyire mást a nem szakember nyelvhasználatában. Ezt a többértelműséget sem az okozza, hogy a kifejezés idegen eredetű-e (*depresszió*) vagy magyar (*tudatalatti*), hanem a használat közege és a jelentés.

Összefoglalóan: a terminológiai tevékenység napjainkban főleg az egy adott tárgykör szakkifejezéseinek feltérképezését, rendszerezését és felvételét adattárakba jelenti, ritka esetekben új fogalmak megnevezését szakemberekkel történő egyeztetés után. Ez a megközelítés inkább leíró, és nem előíró – a terminológus tehát kutat, leír, rendszerez, nem pedig előír és bevezet. A következő szakszóhasználat rendkívül fontos a szakszövegek érthetősége szempontjából. Amennyiben már

egy szakszó széles, szakmai körben elfogadott és általánosan használt – legyen az akár más nyelvből átvett – javasolt azt kijelölni, egyeztetve a magyar kiejtési és toldalékolási szabályokhoz.

IRODALOM

1. Cabré, M. Teresa *Terminology. Theory, Methods and Applications* (Terminology and Lexicography Research and Practice I.) Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins 1998.
2. Cabré, M. Teresa *A terminológia elméletei. Leírás (deszkripció), előírás (preszkripció) és magyarázat* Magyar Terminológia 2008; 1:1:11–42.
3. Eugen Wüster *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik.* (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung) Berlin, VDJ 1931.
4. Fóris Ágota *Hat terminológia lecke* Pécs, Lexikográfia Kiadó 2005.
5. Fóris Ágota, Sermann Eszter *A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció* Magyar Terminológia 2010;3:1:41–54.
6. Klár János, Kovalovszky Miklós *Műszaki tudományos terminológiák alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* Budapest, MTESZ 1955.
7. Kontra Miklós *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre* Nyelvtudományi Értekezések 109. Budapest, Akadémiai Kiadó 1981.
8. Sager Juan C. *Essays on Definition* (Terminology and Lexicography Research and Practice 4.) Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins 2000.

Gaál Csaba: *Ellengondolatok a(z orvosi) nyelvápolásról*

„A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.”
Vörösmarty Mihály

Álláspontom megértéséhez minden bizonnyal hozzájárul néhány bevezető gondolat. Mindig is érzékeny voltam a szép magyar nyelvre, de különösen az országból való távozásom óta (1979) tudatosan törekedtem anyanyelvem ápolására. Amikor a kilencvenes évek elejétől ismét Magyarországra járhattam, eszembe jutott Illyés Gyula, aki azt írta, néha úgy érzi, nem tud magyarul. Jó évtizednyi távollét után valóban úgy éreztem időnként, hogy értelmezési gondjaim vannak, mintha anyanyelvem terén romlásnak indult volna valami. Messzire nyúlna, ha most példálódznék, inkább hivatkozom ebben a folyóiratban korábban megjelent írásaimra, kiváltképp az Akadémián tartott előadásom szerkesztett változatára (4). Az én nemzedékem – bizonyos műveltségi szint fölött – még összerezzzen, ha hallja a mai köznapi nyelvet, a televíziók hírbemondóit, a hányavetiséget, sőt anyanyelvünk elemi szabályainak sutba vetését. Menedzserek, média- és közszereplők elkezdtek tőlünk idegen hangsúlyozással beszélni: minden szót megnyomnak, fölkapják a mondat végét, mint ahogyan tette ezt egy magyartanárné a televízióban nemrég (2016. V. 4). Kétségbeejtő beszédkultúránk vészes igénytelensége (trágárság, szűkös szókinccs, szétesett mondatok, idegen szerkezetek).

BEVEZETŐ GONDOLATOK A válaszatot kiváltó írásban a szerző hivatkozik Simonyi Zsigmondra, aki szerint a helyesség „nyelvszokás kérdése”; helyes az a nyelvhasználat, amely a nyelvtan szabályszerűségéhez igazodik, és amelyet a magyar nyelv használói szentesítenek. Nem ismerem a hivatkozott nyelvész könyvét, így nyelvi és szövegkörnyezeti összefüggés ismerete nélkül nem vagyok biztos abban, hogy ha ma élne, most is ezen a véleményen lenne; annál kevésbé, mivel ennek több mint száz éve! Mert a mai magyar köznyelv bizony sokszor eltér a szabályoktól. Egyébként, ha valóban úgy értette a nyelvi változást, ahogyan az idéző gondolja, akkor hadd éljek egy hasonlattal. *Michel de Montaigne* (1533–1592) (8) már 1581-ben megállapította, hogy az orvosi művészet közel sem olyan egységes: „[...] változik az égtájak és a holdmozgás szerint, és doktor Farnel és doktor Scaliger szerint. Ha orvosod nem tartja jónak, hogy alszol, bort iszol, ezt vagy azt eszel – ne csinálj belőle gondot: talállok neked másikat, aki más véleményen van. Az orvosi megítélések és indoklások sokasága minden elgondolható betegségre kiterjed”. Vagyis minden elgondolásra, véleményre mindig találunk magunkat igazoló elődöket, nagyságokat. Amikor Simonyi a nyelvváltozatokról ír, nyilván a különböző nyelvjárásokra (dialektusokra) gondolt, amivel csak egyet lehet érteni. Én a ma elterjedt magyartalanságot kifogásolom. Simonyi szerint „csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol sem használ”. Itt két kérdésem lenne: hol van ma „romlatlan” magyar nép és hová tűnt a nem olvasó, összességében meglehetősen alacsony általános műveltségű emberek „nyelvérzéke”? Fájna a szívem, ha a nyelvész védelmébe venné az *aki, amely, ami* (vagonok, akik *várták* a migránsokat) helytelen használatát, vagy az *egy* határozatlan névelő léptenyomon való idegenszerű alkalmazását, ami indoeurópai eredetű (*ein, eine vagy a, an*; [5]). Mindezen túl határozott véleményem, hogy a mai fiatalok, de még az átlagnépesség többsége is elvesztette a magyar nyelv iránti „józan készséget”: nem érzik a nyelvet!

Mint Szerb Antal (1901–1945) írta már 70 évvel ezelőtt az irodalomtörténetében (11): „Korunk a filléres intelligencia kora.” Sokan úgy hiszik, mint ahogyan a mondás tartja: „Ha hivatalt ad az Isten, ész is ad hozzá.” Vagy van eszünk, vagy nincs, nem mitőlünk függ, de a műveltség és a tájékozottság bizony megszerezhető! Az orvosokról feltételezhetnénk, hogy az átlagnál magasabb szintű műveltséggel rendelkeznek, amelynek egyik megnyilvánulási formája a nyelvi képzettség.

Mielőtt bárki is *puristának* tartana (ők is bűnbakok a szerző szerint, legyenek azok nyelvészek vagy orvosok, azaz én), idézem a fogalom meghatározását: 'a nyelvtisztaság (túlzó) híve'. Az a benyomásom, hogy ma a hozzám hasonló értelmiségit, de akár e lap szerkesztőségét is, egyesek könnyen és meggondolatlanul illetik (illetnék?) e jelzővel, bár a jelen soraimat kiváltó írás elején, az idézett (purista?) orvos kolléga a cikkíróról túlságosan megengedőnek tartja. A becsmérlésként használt purizmus szó emlékeztet a ma egyeduralgó po-

litikai korrektség hamis fogalmára, amelynek szókincséből módszeresen kiiktatták a nemkívánatos értelmi és érzelmi szavakat. Aki ellenvéleményt fogalmaz meg, de akár csak felvet, azt megbélyegzik, mert politikailag „inkorrekt”. Magam nem vallom, hogy csupán egyetlen nyelvváltozat lenne, de igenis védem a szép magyar nyelvet, stílust, pártfogolom a bő szókincsét, és törekszem a külföldi (elsősorban angol) szavak magyarítására, az idegenszerű szerkesztési mód kerülésére (*X.Y. volt az, aki; Rábai az, aki*). Engedjen meg a cikk írója egy személyes megjegyzést: én az ő helyében nem írtam volna azokat az idegen szavakat (pont egy nyelvápoló [és nem művelő, hiszen nem a nyelvet kell művelni, hanem az embert] folyóiratba), amelyeket minden nehézség nélkül helyettesíteni lehet: *deszkriptív* (leíró), *delikvens* (az illető vagy szóbanforgó személy), *diskurzus* (beszélgetés) *presztízs* (tekintély, erkölcsi súly), *sztemerd*. Utóbbi szót a medicinában is sokan kedvelik „gold standard” formában. Könyveim szerkesztése során ezeket mindig kijavítom. Súlyos eltevelyedésnek tartom azonban az *ökölszabályt*, amely új keletű tükörfordítás a németből (*Faustregel*). Ezt a szót hiába kerestem a legújabb kiadású neves, például Akadémiai Kiadó, Osiris Kiadó szótáraiban, nem találtam. Vajon miért nem lehetett helyette például *alapszabályt*, *aranyiszabályt*, *gyakorlati szabályt* írni? Ez a szó idegen (az én) magyar fülemnek.

LINGVICIZMUS A szerző utal a Svájcban, Ausztriában, Németországban jelenlévő nyelvváltozatokra és arra, hogy ezek használatát az ott élők nem ítélik el. Ez valóban így van, Németországban a számos nyelvváltozat közül talán a legismertebbeket említeném csak: Schwäbisch, Kölsch, Sächsisch, Bayerisch. Az irodalmi vagy írott német nyelvet, a Hochdeutschot csaknem minden – egyetemet végzett vagy értelmiségi – ember ismeri, beszél még akkor is, ha anyanyelve a sváb vagy a bajor. Az iskolákban, egyetemeken azonban a hivatalos nyelv az irodalmi német. Érdekes volt megfigyelnem, hogy amikor például sváb anyanyelvű orvosokkal beszéltem, és észrevették nem bennszülött mivoltomat, a legtöbbje udvariasságból átváltott az irodalmi németre. Ez a „kétnyelvűség” tehát minden nehézség nélkül elsajátítható, és járható út.

A külhonban élő orvos nemzetársaink nyelvjárásban tartott tudományos előadásáról szólva egyetértek a leírtakkal, miszerint nem illik őket figyelmeztetni, de nem azért, mert „nyelvi diszkrimináció” (ez a kifejezés nagyon divatosan és politikusan hangzik!), hanem egyszerűen neveltlenség. Művelt ember ilyet nem tesz. Az is igaz viszont, hogy a határon túli előadónak tisztában kellene lennie azzal, hogy a rendezvények közös nyelve az irodalmi magyar. Ahogyan a német vagy az angol nyelvű tudományos üléseken sem tájnyelven adnak elő, ugyanúgy Magyarországon sem lehet ezt tenni. A művelt és tájékozott külhoni orvos olvas magyar irodalmat, szakközleményeket, tehát tudatában van az elvárt nyelvi formának. Megkívánható tőle, hogy elsajátítsa a ma használatos, társadalmilag elfogadott nyelvváltozatot (lásd a német példát). Legrosszabb esetben azonban megkérhet

egy hazai orvost kéziratának átfésülésére, amelyet aztán – ha már nem megy szabadon – felolvas. Kétségtelen, hogy ez az eljárás némileg fáradságos, de nyilvánvaló és adott lehetőség.

IDEGEN SZAVAK ERŐSZAKOSSÁGA (AZ ANGOL IMPERIALIZMUSA) A cikkíró sajnálatosnak tartja, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain a szerkesztők törekednek kiküszöbölni az angol szavakat, vagy ahogyan ő nevezi, „üldözik” ezeket. A mindennapokban unos-untalan halljuk, olvassuk: *hotel, feeling, fantasy, casting, coach, barbecue* stb. Csodálkoznék, ha a jóérzésű nyelvész ezeket a szavakat ujjongással fogadná, és nem harcolna ellenük. De térjünk rá az orvosi vonatkozásokra. A német szaknyelvben is egyre gyakrabban fordulnak elő angol szavak (a német eredetit természetesen magyarul jelenítettem meg). Következzék itt egy képzeletbeli összeállítás.

“A *department* életében a *cohors evaluálása* rendkívül fontos. A *tailored approach* alapján kiderült, hogy az *omentum-wrap* és a *pleura-flap* alkalmazásával elkerülhetővé vált a *leakage*, bár *stapler*t is használtunk. Igaz, hogy hiányzott az adekvát *equipment* és a *copingstratégia*, az eddigi *review-k* megerősítették elképzeléseinket csakúgy, mint a *follow up*.”

Kövessük mi is a németeket? (Ott is van a miénkhez hasonló szaknyelvvédő mozgalom! [2]). Nincs annyi tartásunk, hogy tanuljunk mások hibáiból? Bizonyos angol szavak annyira beépültek, hogy hovatovább elnémetesedtek: *Reliabilität, Validierung, Detektion, Identifikation*. (Azt most ne említsük, hogy az angol szavak többsége – nem nagy dicsőségükre – a latinból eredeztethető.) A magyar orvosok kiváló utánzóképeségeivel hála Istennek nincs baj, hiszen itthon olvasom a belősszeköttetésekkel kapcsolatban, hogy fontos azok *viabilitása (viability)*! Nem lehet egyértelműen eldönteni, vajon a *falsz-pozitív* kifejezés átvételénél a német *falsch* vagy az angol *false* eredeti bűnös-e, bár gyanítom, hogy az időrendiség nyomán, az előbbi a helyes feltételezés.

A *Magyar Sebészet* c. lapban a szerzők a cikkekben rendszeresen felbukkanó eme rossz szokásokat – sajnos joggal – mintának tekintik. Talán azt is mondhatnánk, hogy a folyóirat alapján jóhiszeműen veszik át a hibákat. Arra gondolnak ugyanis, hogy ha mindez a szerkesztőség tudtával történt, és az adott forma nyomtatásban megjelent, akkor ez nyilván elfogadott. Így ma már nincs *próba*, de van *teszt*, nincs *vészreakció*, de van *alarmreakció*, van *feedback* (‘visszacsatolás’), *skill* (‘ügyességi’) *labor* és *pésméker* (‘szívritmuskeltő’); (Éljen az új helyesírási szótár, gratulálók!).

Nagy-britanniai ösztöndíjas klinikai munkám során egyiptomi orvostársam egyik nap, a világ legtermészetesebb módján közölte, hogy Magyarországon az egyetemen az oktatás és a tankönyvek nyelve nyilván ugyanúgy angol, mint Egyiptomban. Nagyon elképedt, mikor közöltem, hogy olyan kis országban, mint a mienk, igenis hagyománya van a nemzeti orvosi nyelvnek, és természetesen

anyanyelvünkön hallgattuk az előadásokat. Ha már ilyen szerencsések vagyunk, továbbra is ragaszkodjunk anyanyelvi kifejezéseinkhez.

A nyelvi „mítosz” szerint az angol szavak kiszorítják a magyarokat. **Nem ezért kell azonban kiküszöbölni, hanem azért, mert igényességünk foka, önbecsülésünk fontos eleme anyanyelvünk használata.** Gróf Széchenyi István szerint, ha van saját szavunk, ne tőrjünk az idegent. Vajon elfogadható-e, hogy a kivándoroltak ilyenféle mondatokat fabrikálnak: elmegek *sopingolni, einkaufolni*, de ha közben jönne a *delivery* vagy a *Postbote*, kérlek, *ring up* vagy *ruf an*? (Kiváló példa erre Tözsér Árpád verse: *A kódváltás pragmatikája*; [1]). Akkor miért lenne helyes ilyen keveréknyelv a magyar orvosi szaknyelvben? Az orvosi kifejezéseket már csak azért is szükséges lefordítani, mert a betegeket magyarul kell tájékoztatni, felvilágosítani betegségük természetéről, a várható kezeléssel és kilátásokról. Hogyan tehetné meg ezt az orvos, ha nem ismeri az anyanyelvi változatot? Ha meg ismeri, miért írja, mondja az idegent?

Európában ritkaságszámba megy, amit a dánok elértek: a köznapi nyelvben ugyanis ők használják a legkevesebb angol szót: 1940 óta szinte alig nőtt az angol szavak átvételének a száma. Orvosi nyelvükre azonban már kevésbé lehetnek büszkék, de még mindig dicséretesen szerény mennyiségben fordulnak elő angol szakkifejezések, ellentétben más országokkal (3).

Könyvszerkesztői munkásságom folyamán sokszor találkoztam értetlenséggel, amikor kértem a szerzőket, hogy használjanak magyar kifejezéseket. Emögött nyilván nem egyszer szellemi tohonyaság áll, hiszen nem mindig könnyű megfelelő és találó magyar fordítást találni. Nagy úr azonban a megszokás is. Nem méltányolható az a válassz, hogy amióta a fogalmat az angol eredetiből átvettük, „mindig így mondtuk”. Itt vetődik fel az adott szakterület hazai vezetőinek a felelőssége. Az ő kötelességük lett volna időben arról gondoskodni, hogy ezek a kezdetben újszerű kifejezések helyesen, vagyis magyarul honosodjanak meg. A szolgai átvétel a legegyszerűbb megoldás. Végül olyan indoklás is elhangzott, hogy azért tartsuk meg az angol kifejezést, mert a nemzetközi rendezvényeken is így használják, és a fiatalok akkor könnyebben megértik, hogy miről van szó. Nos, aki idegen nyelvű előadást összefüggéseiben megért és vitszinten ismeri a nyelvet, annak nem kell magyar szakszövegben az eredeti angol kifejezésekhez ragaszkodnia, hiszen anélkül is boldogul – ha meg nem, úgyis mindegy! Alapvetően arra kértem a szerzőket, hogy magyar szavakat használjanak, de nem volt kifogásom az ellen, ha az eredeti angolt zárójelben odaírták. Véleményem szerint az angol szavak szükségtelen használatát a nyelvtudás és a műveltség hiánya okozza.

A TÖLTÉLEKSZAVAKRÓL A cikkíró több oldalon taglalja a töltelékszavakkal kapcsolatos nézeteit. (Vajon miért van

használatban az idegenszerű „diskurzusjelölő” kifejezés, amikor a magyar is teljesen megfelel a célnak, sőt kifejezőbb, hiszen szinte magunk előtt látjuk az űrt *kitöltő* felesleges szavakat?) Megjegyzni, hogy „a nyelvészmitosz szerint a nyelvész nyelvhasználata közelítse meg minél jobban az ideálisat [...] Ez azonban nincs így” – magyarázkodik. Saját szakmájával – a nyelvészettel – áll ki igaza mellett, azaz önmagával igazolja magát, ami lehetetlen. Az orvostól is elvárható, hogy harcoljon a dohányzás, a mértéktelen evés, az alkoholizmus ellen, holott ismertek olyanok, akik pont az ellenkezőjét teszik. Ez a szomorú tény azonban még nem igazolja cselekvésük helyességét! Én bizony a nyelvésztől elvárom, hogy legalább törekedjen a legjobbra, mint ahogyan az orvostól is a példaadó életvitelt.

Az e kérdésben előhozott példákkal egyetérték, hiszen valóban lehet, hogy ezek a szavak többletjelentést hordoznak még akkor is, ha a mondat tartalmát illetően feleslegesek. A bevezetőben írtam, minden nézetre lehet mintát előkotorni, így bár példái „ülnek”, a gyakorlatban mégis igen gyakran feleslegesen használják a töltelkiszavakat. Kérem a tisztelt nyelvész asszonyt (én kevésbé megengedő módon nem nevezném kolleginának, hiszen akkor a festő vagy a zenész is kollegának nevezhetné az orvost csak azért, mert utóbbi is képeket fest és zenekarban játszik), üljön le az esti fő televíziós híreket megnézni. Lépten-nyomon *ugyanakkor* (holott nincs egyidejűség), *egyelőre* (rosszabb esetben *egyenlőre*), *már* (csaknem minden helyszínváltozásnál), *közben* (valójában nem is azonos idejű a cselekmény). A cikkíró védelmébe veszi a tudományos nyelvhasználatban alkalmazott töltelkiszavakat, ahol ezek szerepe „leginkább szabályozott”(?). Ellenvetéssel élek, mint tudományos könyvek szerkesztője és írója. Íme, az én többszavas példám:

- *meg kell jegyezni* (meg kívánom jegyezni) – ne jegyezze meg, térjen azonnal a tárgyra
- *szeretném hozzáfűzni* – felesleges, lásson neki fűzés nélkül
- *szögezzük le* – írjuk azonnal, de „szögezés” nélkül.

SAKNYELVI NORMA? A kolostori hatalmas ebédlő boltíves falain jelképes festmények sorakoznak. Valamilyen jámbor és bölcs barát festhette oda azokat jó pár száz évvel ezelőtt. Az egyik hordót ábrázolt, amelynek lehullottak az abroncsai, s csak úgy fröcskölt zét belőle a bor. Írás is volt alatta: *Libertate perit*. Elvész a szabadsága miatt. Szabályozás, vezérfonal nélkül nem csak életvezetésünk, de munkánk is szétesik. Korunk szabadossága éppen eléggé mállasztotta viselkedésünk mintáit (a színi növendékeket meg kell tanítani köszönni, kezet mosni, cipőt tisztítani, felállva fogadni a tanárt stb. [6]), miért lenne tehát bűn a nyelvi helyénvalóságot is szabályozni? Sajnálom, hogy szerkesztői tevékenységemre utalok ismét, de látom tekintélyes vezetők, szakemberek íráskészségét, az anyanyelvi műveltség fogyatékosságait: tömondatok halmozása, szűk szókincs és ebből eredő szóismétlések, leegyszerűsített nyelvtan

használata, mely alapvető ismeretbeli hiányosságokra utal. Az egyetemi jegyzetek, sőt tankönyvek rossz magyarsággal megírt oldalai is minden bizonnyal hozzájárulnak a (szak)nyelvi kultúra hanyatlásához. Egyszóval mindennapi jelenőség az igénytelenségből fakadó „szaknyelvi trágárság” (10). Ha a *Magyar Orvosi Nyelv* ezen az áldatlan helyzeten akar változtatni, csak üdvözölni lehet. Mert szaknyelvünk igenis „felhígul”, „elsatnyul”, „csenevész”. Alig találni olvasmányos, gördülékeny írást. Az a végtelen megállapítás pedig, miszerint addig semmi baj, amíg az egyik magyar orvos megérti a másikat, önámítás! Ha ezt a mértéket elérnénk, már régen késő lenne! Kérem elgondolkozni a fogalmak kifícamodásán, melyeket helytelenül bevezettek, és ma már nincs az a hatalom, józan ész, amely ezeket visszafordítaná: *rezidens, konzílium, minőségbiztosítás, egynapos sebészet, perioperatív, mammológia* stb. (4). Szerző idézőjelesen, mintegy gunyosan megjegyzi azon félelmünket, hogy az angol szaknyelv „uralni fogja” a magyar szakorvosi nyelvet. Nem tudom, hogy a cikkíró mennyire bújja a sebészi szakirodalmat, de biztosíthatom, hogy már most uralja, hiszen a mai nemzedék képtelen vagy csak nemtörődöm: szolgálai módon átvesz minden új angol fogalmat a legcsekélyebb átültetési hajlandóság jele nélkül. Emlékezetem nem csalt, terjedelmes könyvtáramban megtaláltam Kontra Miklós értekezését (7), sőt Országh László (9) hasonló munkáját is. Helytelen azt írni az előbbire hivatkozva, hogy „utóbbi időben számos angol szó került be szókincsünkbe”, ugyanis 1981-et nem jelölném utóbbi időnek, ennek ugyanis idestova már 35 éve! Megnéztem: mindössze kb. 25 magyarba származott angol szóról volt szó akkor – ma legalább a tízszereséről. Tanulságos megemlíteni még a bevezetésben írt két teljesen ellentétes véleményt. Az egyik Ádám György (9), aki szerint „szinte aggasztó angolosodás tapasztalható” és Országh László (9) álláspontja, miszerint „Nálunk nincs sem [...] angolmán nyelvi divat, sem [...] anglofób hisztéria.” Utóbbi megállapítás pedig még 1977-ből, azaz egy nemzedékkel korábbról származik!

A vitaindítóban szerepel: „A nyelvművelés tehát tanítás, ismeretközlés, fejlesztés legyen, ne pedig a »helytelenül« beszélő nyelvhasználók megregulázása, kigúnyolása, kirekesztése.” Rendszeres olvasóként visszaemlékezve megregulázásról (a szó rosszálló értelmezésében) soha nem volt szó, kigúnyolásról végképp nem, a kirekesztésről (megint egy politikai indíttatású divatszó) nem is szólva. A „tudományos” világban – még ha azt nyelvészetnek is hívjuk – az ilyen markáns és szélsőséges elítélést illet volna idézetekkel, hivatkozásokkal alátámasztani, mert így csupán alaptalan vádaskodásnak tűnik. Igaz, hogy magam az illetékességi körömben „reguláztam”, azaz szabályoztam fejezetíróimat, ami kötelességem, és amit csaknem kivétel nélkül tudomásul vettek, hiszen ez a munka is feladataim közé tartozott.

Megnyugtató, hogy a szerző „nem ellenzi” az angol szavak magyar megfelelőjének keresését, sőt biztatásul közli, van-

nak erre terminológus szakemberek. Nem tudom, kikre gondol, egyet azonban ki kell jelentenem: ha ez a terminológus nyelvész, valóban segítség, de nem az ő személye a döntő, hanem az orvos szakemberé, hiszen ő az, aki pontosan tudja, mit fed a magyarítandó angol szakkifejezés. És már vissza is jutottunk a *quod erat demonstrandum* kérdéséhez, azaz a *Magyar Orvosi Nyelv* szabályozó feladatához, a lap, az orvos szerepének elsőbbségéhez és létjogosultságához.

Kivételesen a politikából kölcsönzött közhely: felfedeztem az első helyes lépést a helyes irányba. Arról van szó, hogy az *irodalomjegyzék* alfabetikusan jelenik meg, tehát átlátható. Hiány mégis, hogy nincs számozás (ugyan milyen nehézségbe ütközhetett?), ami a visszakeresést nagyban megkönnyítette volna. Az eddigi lapszámokban ugyanis háromféle irodalmi hivatkozást észleltem, ami bizony meglehetősen következtelen. E sorok írásakor értesültem a most elkészült útmutatóról.

Az emberek a szabályokat szeretik kijátszani (lustaságból, tudatlanságból) vagy figyelmen kívül hagyni. Ha még szabályok és szabályozók (szerkesztők) sincsenek, hova vezet mindez? A francia példához hasonlóan mindenképpen szükségszerű lenne a szaknyelveket intézményileg kézben tartani, ellenőrizni. A terminus technicusokon kívüli idegen szavak használata magyar szövegben tudálékosság, a tudományosság látszata, az anyanyelvi gondolatok és a nyelv elszegényítése.

„[...] soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette magát magáévá a bölcsességet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Bessenyei György (*Magyarság*, 1781)

IRODALOM

1. Balázs Géza *Kicservenülve* Édes anyanyelvünk 2016;37:10–1.
2. Gaál Csaba *Mi újság a német nyelvvédőknél?* MONy 2011;11: 11–3.
3. Gaál Csaba: *Kritikus szaknyelvi észrevételek* MONy 2012;12: 56–8.
4. Gaál Csaba: *A magyar orvosi nyelv jelene* (Akadémiai előadás szerkesztett változata) MONy 2013;13:133–7.
5. Gaál Csaba: *Meddig még a borsóhányás?* MONy 2016; 13:12–5.
6. Kerényi Imre a Duna TV *Hogy volt műsorában* 2016.X.16.
7. Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre* Nyelvtudományi Értekezések 109. Akadémiai Kiadó, Budapest.
8. De Montaigne, Michel: *Gedanken und Meinungen über allerley Gegenstände* Berlin 1799.
9. Ország László *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. Nyelvtudományi Értekezések 93. Akadémiai Kiadó, Budapest.
10. Rák Kálmán *Orvosi szaknyelvünk – mindannyiunk közös ügye?* 2004;2:16–8.
11. (9.) Szerb Antal [é.n.] *Magyar Irodalom Történet* Magvető.

Kontra Miklós: Jó lenne, ha az orvosok és a nővérek legalább akkor nem sértenék meg a betegeket, amikor nem akarják

I. Köszönöm Kuna Ágnesnek, hogy elküldte Ludányi Zsófia kitűnő vitaindító szövegét, s hozzászólásra buzdított. Nyelvészként Ludányinak szinte minden sorával egyetértetek. Szeretném azonban pontosítani azt a kitételét, amely szerint „Lingvicizmusnak nevezzük a diszkriminációnak azt a fajtáját, amikor (jelen esetben) magyarul beszélő nyelvközösségben a magyarok egyik csoportja azon az alapon bélyegzi meg a magyar beszélők egy másik csoportját, hogy az utóbbiak »helytelenül« beszélnek.” Vagyis itt a lingvicizmus a hátrányos megkülönböztetés egyik fajtája. Skutnabb-Kangas (11) a lingvicizmust mint nyelv alapján meghatározott embercsoportok közötti társadalmi megkülönböztetést határozta meg, ami „a hatalom és az (anyag és egyéb) források egyenlőtlen elosztásának legitimálására, megvalósítására és reprodukálására felhasznált ideológiák, struktúrák és gyakorlat.” Vagyis: a lingvicizmus ideológiák, struktúrák (azaz társadalmi struktúrák, amilyen például az oktatás) és hátrányos megkülönböztetési gyakorlat. Ezt azért tartom fontosnak, mert véleményem szerint célszerű elkülönítenünk a suksükölést elítélő kijelentést („Aki suksüköl, összekeveri a kijelentő módot a felszólítóval.”) az olyan társadalmi cselekedettől, amikor mondjuk a nem suksükölő munkaadó egy álláskeresőt a suksükölő beszéde miatt nem alkalmaz. Célszerű elkülönítenünk a nyelvi előítélet(ek)et hangoztató kijelentést attól a tényleges hátrányos megkülönböztetéstől, amelyet az előítéletes kijelentés „megmagyaráz”. Ha embertársunk kijelenti, hogy „ha valaki *tudnék* helyett azt mondja, hogy *tudnák*, úgy érzem magam, mintha orron vertek volna”, akkor ő még nem lingvicista, kijelentése nem lingvicizmus, hanem egy nyelvi előítélet megfogalmazása. Ha azonban a nákoló személyt embertársunk hátrányosan megkülönbözteti (munkakereséskor, iskolában, bárhol), akkor lingvicista (cselekedetet hajt végre). Amikor A ember nyilvánosan kijavítja B-t valamilyen vélt nyelvi hiba miatt, akkor ez a cselekedete önmagában nem lingvicizmus, de könnyen lehet bárdolatlanság, például mint amikor valaki hangosan kijelenti, hogy „A cigányok lopnak”.

Jó, hogy Ludányi szóba hozta a jóhiszemű emberek nyelvességi tanácsait, amelyek igen gyakran károsak. A nyelvészek és a nem-nyelvészek között ez a tétel okozza a legtöbb értetlenséget, ez a tétel önmagában megbotránkoztat szinte minden magyart, így persze az orvosokat is. A nyelvi hiedelmeken, babonákon alapuló nyelvművelői tanácsok tudományos bírálata igen terjedelmes, lásd egyebek mellett Kontra (6), Lanstyák (9) és Sándor (10) írásait. Mindannyiunk problémája az, hogy ami a nyelvtudósok számára nyilvánvaló, azt mindenki más másképp tudja; nem véletlenül, hiszen aki csak járt iskolába, annak megtanították, hogy „*az iszok* helytelen, de az *iszom* helyes”, akkor is, ha a magyar anyanyelvűek egyik fele így mondja, a másik meg úgy. A kisdíák (meg a nagyobb) persze szívesen megkérdi/megkérdez-

né, hogy „Miért?“, de erre sosem kap értelmes választ. Nem is kaphat, mert a nyelvhelyesség őrei, így tanáraink zöme is az előíró szemlélet hívei, nem *feltárják*, hogyan beszélnek a magyarok, hanem *megszabni* kívánják, hogyan beszéljenek. A *helyes-helytelen* kettősség rabságában vergődnek, ahelyett, hogy a *helyénvaló-nem helyénvaló* nyelvhasználatra tanítanák meg a magyarokat. Egy megtörtént esettel könnyen bemutatható a különbség (Ludányi is utal erre): egy suksükölő faluból a pozsonyi Magyar Tanszék hallgatói közé kerül egy lány, majd több éves kemény munkával leszokik a „helytelen” beszédéről. Negyedéves korában hazamegy nyaralni a falujába, kijavítja az édesapját, aki hatalmas pofont ad neki. A lány a *helyes* beszédre akarta figyelmeztetni édesapját, de ezt abszolúte *nem helyénvaló* módon tette. Ha valaki suksükölő faluban bárkit így javít ki, akkor – jó szándék ide vagy oda – azt közli csak, hogy ő már nem tartozik ebbe a közösségbe, fenn hordja az orrát.

2. Nekem nyelvészként az a véleményem, hogy a magyar orvosi nyelvnek, nyelvhasználatnak szinte a legkisebb gondja a nyelvhelyességi zavarok. Az orvosi szaknyelvi normát, amelyről Ludányi Zsófia ír, viszonylag könnyen ki lehet alakítani ma is, és lelkiismeretes szerzők és szerkesztők révén be is lehet tartatni. Az „újkeletű angol szavak magyarítása” kérdésében hasonló a véleményem. Itt nem az a fő teendő, hogy bárki elborzadjon az angol (orvosi) nyelvi imperializmuson, hanem az, hogy tárgyyszerűen számba vegye, felmérje a mai valós helyzetet, majd értelmes, tudományosan (= nyelvtudományilag) is megalapozott, összehangolt cselekvési tervet alkosson, majd próbáljon végrehajtani. Fél évszázaddal ezelőtt, az 1970-es évek végén 51 orvosegyetemi tankönyvünkben körülbelül 400, angolból kölcsönzött terminus technicust tudtam kimutatni (5). Ma azt sem tudjuk, mit mutatna ki egy hasonló vizsgálat. De azt szerencsére tudjuk már, hogy milyen angol hatás mutatható ki a mai magyarországi kardiológiai zárójelentésekben, s miképp gondolkodnak az angol nyelv szerepéről a kardiológusok, háziorvosok és betegek, lásd Keresztes Csilla 2010-ben megvédett PhD értekezését (4)¹. Tételeiben végkövetkeztésként Keresztes ezt írja: „a nyelvi »elangolosodás« a szaknyelvekben, jelen vizsgálat esetében az orvosi szaknyelvben, sokkal összetettebb és árnyaltabb, mint az első pillanatra tűnik.” Ez bizonyosan igaz, s jó lenne, ha a viták a jövőben orvosi nyelvünkről sokkal összetettebbek és árnyaltabbak lennének.

Ahol sokkal több a teendő, az a magyar orvos-beteg párbeszéd tudományos vizsgálata, majd a tudományos kutatások eredményeinek alkalmazása a magyarok ilyen beszélgeté-

si zavarainak és az azokból következő nyomorúságoknak a csökkentése érdekében. Az orvos-beteg párbeszédnek külföldön hatalmas szakirodalma van, nem véletlen, hogy az USA XXI. századi nyelvi kérdéseiről szóló nyelvészeti tankönyvben külön fejezet szól róla (3). Nálunk az ilyen kutatások és közlemények a kívánatosnál sokkal kevesebben vannak (1, 7, 8). Pedig a kutatóknál a megszólításokkal kezdődnek, például ezekkel (2):

Beteg: *Főorvos Úr!* Orvos: *Tóth néni!*
 Beteg: *Nővérke!* Nővér: *Heteske!*

és nagyon szerzeágazóak lennének. Íme néhány véletlenszerűen válogatott példa az orvos-beteg párbeszédéből fakadó nyomorúságunkra:

- „A beteg életébe került az orvos rövidítése” című cikkben a Magyar Nemzet (2016. november 29., 1. + 4. lap) arról számolt be, hogy egy asszonynak melldegánata volt, de a rendelőintézeti vizsgálat után kapott tájékoztatásból ez nem derült ki, minek következtében belehalt betegségébe. Leletén csak ennyi szerepelt: „*kontroll p.e.*” – A leletet író orvos szándékolt közlendője ez volt: „*kontroll panasz esetén*”. Betegjogi per indult, ennek végén az időközben elhalálozott beteg családja ötmillió forint kártérítést kapott a vétkes kórháztól.
- Egyik egyetemi hallgatóm nemrég a következő beszámolót írta le kérésemre:
 „Körülbelül 5-6 éves lehettem, amikor a bal kezem középső ujján keletkezett seb begyulladt, talán el is fertőződött, és ezért orvoshoz kellett mennünk. Mivel ez nem a háziorvosra tartozó sérülés, számomra ismeretlen sebészorvoshoz kerültem, aki viselkedésével egy máig eszembe jutó rossz élményt okozott bennem. Kiskorom óta szokásom volt, hogy a rajtam levő hegeket, sebeket folyton kapargattam, hiába figyelmeztettek sokan, hogy ebből bajom származhat. Emiatt eleve meg voltam ijedve, hiszen úgy tűnt, itt a baj, amitől óva intettek. Az orvos, aki egyébként hölgy volt, ránézett az ujjamra, vizsgálta, majd komoly hangon megszólalt: Hát, ezt bizony le kell vágni! Ekkor keserves sírásban törtem ki, teljesen komolyan vettem, amit mondott, eszembe se jutott, hogy esetleg csak tréfálkozni próbált [...] ez a mai napig sokszor eszembe jut, és rossz érzéssel emlékszem vissza rá.”
- Másik egyetemista beszámolója: „Az én személyes tapasztalatom a fogorvosokkal szerencsére jó volt. A fogorvosom, amikor nála voltam, mindig figyelt rám. Megkérdezte mindig, hogy túl szoros-e a fogsza-

1. A szerző a Szegedi Tudományegyetem Kardiológiai Zárójelentéseinek Korpuszát (SZTEKZK) elemezte, mely 234 véletlenszerűen kiválasztott teljes kardiológiai zárójelentést (összesen 216 703 szót) tartalmaz. A zárójelentéseket 2005 és 2009 között készítették magyar kardiológusok a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának II. Számú Belgyógyászati Klinika és Kardiológiai Központjában. Az értekezés második részében irányított beszélgetéseket elemzett kardiológusokkal, háziorvosokkal és betegekkel.

bályozó vagy nem, mindig figyelmeztetett, ha esetleg valamilyen procedúra fájdalmas lesz. Röviden: mindig kommunikált velem, részletekre odafigyelt, és amikor az asszisztensekkel kommunikált, akkor sem éreztem úgy magamat, mintha csak »tárgy« lennék. [...] A másik véglét, amit gimnazista barátnőm mesélt, hogy a fogorvosa nem kommunikált vele annyit, nem figyelt annyira oda rá, mint az enyém.”

Nincs sok orvosprofesszor ismerősöm, de akikkel az orvos-beteg párbeszéd fontosságáról és a magyarok ilyen beszédmódjának feltáratlanságáról beszélgettem, azok mind egyetértettek velem. Minimális cél lehetne, amit egy közeli ismerősöm mondott az egyik kórházban: „Jó lenne, ha az orvosok és a nővérek legalább akkor nem sértenék meg a betegeket, amikor nem akarják.”

IRODALOM

1. Domonkos Ágnes, Kuna Ágnes *A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartási stílus szerepe az orvos-beteg kommunikációban* Magyar Nyelvőr 2015;139/1:39–63. (<http://nyelvor.c3.hu/period/1391/139103.pdf>)
2. Fülei-Szántó Endre *A verbális érintés* (Linguistica, Series C Relationes, 7.) Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete 1994:23.
3. Hagstrom Cynthia *The language of doctors and patients* In: Finegan, Edward and John R. Rickford (eds.) *Language in the USA: Themes for the Twenty-first Century* Cambridge, Cambridge University Press 2004: 445–62.
4. Keresztes Csilla *English language contact-induced features in the language of medicine: An investigation of Hungarian Cardiology discharge reports and language attitudes of physicians and patients* Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH 2013. (<http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=4977>)
5. Kontra Miklós *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre* Nyelvtudományi Értekezések 109. Budapest, Akadémiai Kiadó 1981.
6. Kontra Miklós *Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”* In: Uő, *Hasznos nyelvészet* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet 2010:97–105. (<http://mek.oszk.hu/08700/08745/>)
7. Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsanna *Az orvos-beteg kommunikáció a családorvosi gyakorlatban* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) 2014: *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó 2014:117–30.
8. Kuna Ágnes 2016. *Személydeixis és önreprezentáció az orvosi kommunikációban. Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban* Magyar Nyelvőr 140/3:317–32.
9. Lanstyák István *Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik: Válogatás a nyelvújítók csacskaanyag gazdag tárházából, I–II.* Fórum Társadalomtudományi Szemle 2003/4: 69–98 és 2004/1: 51–76. (http://epa.oszk.hu/00000/00033/00015/pdf/szemle_2003_4_lanstyak.pdf; http://epa.oszk.hu/00000/00033/00016/pdf/szemle_2004_1_lanstyak.pdf)
10. Sándor Klára *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvújítás* In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv* (Akadémiai kézikönyvek), Budapest, Akadémiai Kiadó 2006:958–95.
11. Sku[n]tnabb-Kangas Tove *Nyelv, oktatás és a kisebbségek* Budapest, Teleki László Alapítvány 1997: 19–20.

Magyar László András

Elofvastam az okos, logikus, szakértő és remekül fölépített írást, és minden sorával teljesen egyetérték. Hozzászólni, pontosabban hozzátenni az olvasottakhoz nem tudok, legfeljebb azt ismételném más szavakkal, amit Ludányi Zsófia mond. Csak két apróbb megjegyzésem lenne:

1. Nem azt tartom bajnak, ha egy szerző a magyarban eddig nem létező fogalmakat, dolgokat fejez ki idegen szavakkal, hanem azt, ha létező magyar szavak, kifejezések helyett azért használ idegen nyelvi szavakat, formákat, hogy így tudósabbnak, műveltebbnek tűnjék, vagy hogy ismereteinek hiányosságait vagy gondolatainak zavarosságát leplezze. Ez ugyanis, sajnos nagyon gyakori.

2. Másfelől: Ludányi Zsófiának teljesen igaza van abban, hogy önmagában nem az idegen szavak használata, hanem a zavaros, érthetetlen, túlbonyolított vagy túl primitív fogalmazás a gond. Csakhogy tapasztalatom szerint az, aki jól tud magyarul, és pontosan érti is azt, amiről ír, magyar nyelven mindent, még a legbonyolultabb biológiai vagy matematikai gondolatokat is képes megfogalmazni. Vagyis az idegen szavak túlbujánzása és/vagy a szöveg érthetlensége mindig a szerző tudatlanságának, bizonytalanságának, esetleg széllhámosságának a jele. Vagyis nem nyelvészeti, nyelv-művelési, hanem egészen másfajta gond.

Kuna Ágnes

Amikor Ludányi Zsófia, illetve vitapartnerem megkeresett az ötlettel, hogy írjon Zsófia egy vitaindítót a nyelvújítás számos kérdéséről a *Magyar Orvosi Nyelvbe*, hasonló vita képzete villant fel előttem. Vita, amelyben érvek, ellenérvek, érzelmek és még mélyebb érzelmek jönnek elő, szinte dúlnak.

A dolgozat nyelvészetiileg mindenképpen alapos, jól összeszedett munka, és számos kérdést felvet, ahogy az a hozzászólásokból is megmutatkozik. Fontos kiemelni, hogy Zsófia nem azt mondja, hogy nincs norma, hogy nincsenek szabályai a sikeres nyelvi megnyilvánulásoknak, hanem azt hangsúlyozza, hogy ezek az egyes nyelvhasználati szintereken igen különböző szabályszerűségek mentén mozognak, valósulnak meg. Azaz nem lehet **egy egyetemes** szabállyal, előírással elintézni a dolgot. Pedig az iskola sokszor ezt teszi, ami miatt számos ellentmondásba keveredik saját magával (ez a nyelvtankönyvekben sajnos egyáltalán nem is olyan ritka). A közoktatásnak igenis szerepe és felelőssége van abban, hogy a nyelvjárási nyelvi sajátosságok erőteljesen negatív megítélésűek. Sokszor téves eszmék nagy gyorsasággal és kiiríthatatlanul terjednek, és élnek az iskola által. Ilyen többek között a *-va/-ve* + létige germanizmus volta is, ami egyáltalán nem állja meg a helyét. Ugyanez a helyzet az *eszem, izsom* helyzetével. Az ikes ragozás sosem volt teljes ragozási sor (paradigma), évszázadok óta ingadozik a használata. A másik „vesszőparipa” a *-ba/-be* és a *-ban/-ben* ragok és az

igénytelenség kérdése. „Egyértelmű”: az egyik hová, a másik hol kérdésre válaszol. Mégis évszázadok óta „ingadozva” él, főleg beszédben, de írásban is, és nemcsak a pongyola, műveletlen beszédben, hanem tanultaknál is, akik visszajelzéseik szerint erre nagyon figyelnek, többek között erre hívta fel Gósy Mária professzor 2016 novemberében tartott előadásában. Arra is továbbá, hogy az ingadozás a fiatalok és az idősebbek beszédében a leginkább megfigyelhető, a középkorúak a leginkább normakövetők (nemcsak ezt a nyelvi jelenséget érintően). A nyelvész leíró szemlélete abban áll, hogy ezeket a jelenségeket megfigyeli, és a nyelvhasználatból kiindulva írja le. Ezzel nem tagadja, hogy vannak a nyelvi tevékenységet működtető, sikeressé vagy éppen ellenkezőleg sikertelenné tevő összetevők.

Ha a nyelvhasználatot figyeljük, és abból indulunk ki, nem pedig egy eleve adott, valakitől származó szabályból, akkor számos jelenség folyamatára, működésére jöhetünk rá. A nyelv változik. Például az *asszony* szavunk kezdetben csak a fejedelemasszonyra volt használható, később a nyelvhasználók által terjedt ki, és vált használhatossá széles körben. A *hírhedt* korábban ’híres’-t jelentett és a nyelvhasználatban kapott fokozatosan negatív jelentést. A *mellett* névutónk (amelyről helyes-helytelen viszonyban például a SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBAN is olvashatunk), a *mell* szavunkból ered. Ha a jelentések nem változnának, és mozgalmak megállítanák a *mell + tt* ragból létrejövő névutónkat, akkor ma ezt nem is használhatnánk. Vagy a nyelvhasználat mégis életben tartaná? A *mellett* alakulásában egy természetes tapasztalat, azaz ’a mellünk közelében lévő’ jelentésváltozással egy kicsit távolabbi viszonyt, helyviszonyt tud kifejezni olyan dolgok esetében is, amelyeknek egyáltalán nincs mellük. Így értelmetlennek is tűnhetne előíró szempontból. Ezek a jelentések gyakran más, elvontabb jelentések kifejezésére is alkalmasak, akár ’kívül’ értelemben is használatosak, és nem helytelenek. Az *ugynakkorral* hasonló a helyzet. Ha két dolog párhuzamosan zajlik, akkor ezek alapértelmezésünkben kapcsolatosak (egyidőben zajlanak és ennyi). De nem véletlen, és nem is egyedi, hogy az egymás mellett álló dolgok ellentétes viszonyok kifejezésére is alkalmasak. Jelentésbővülés zajlik, és ez a nyelvnek oly természetes folyamata, amelybe kívülről belenyúlni nem érdemes, és nem is hasznos. A Károli-féle Biblia *soha örökkéje* még mindig *soha örökké* lenne, ha nem változna a nyelv (és a szemlélet), ha nem alakul ki a kettős tagadás (*sohasem*). Ebbe illeszkedik a *de viszont, de mégis* is, amelyet szintén gyakran üldöznek, és mai pongyolaságnak tartanak, holott történeti adataink (főleg elektronikus szövegtáraink révén) láthatjuk, hogy több évszázados jelenség, és teljesen igazodik a kettős tagadó gondolkodásba. A sort lehetne folytatni, de nem érdemes. A lényeg az, hogy ezek leírása, felfejtése, mozgatórugóinak megismerése a nyelvészek feladata, és ezt kizárólag leíró és nem előíró szemlélettel lehet megvalósítani. Leegyszerűsítve ez tekinthető a nyelvhasználat alapú kiindulási pontnak Simonyinál is és ma is.

Mindez nem jelenti azt, hogy a nyelvtanórákon, az egyetemeken nem tanítunk semmi szabályt, és nem adunk semmi eligazodást, és mindenki beszél, ír, ahogy akar. Ezt egyáltalán nem mondja senki. A legfontosabb feladat megmutatni, hogy az élet változatos nyelvhasználati és cselekvési szinterein különböző, gyakran egymástól is nagyban eltérő nyelvváltozatok vannak, amelyekkel boldogulni kell. A különböző szerepeink nagyon különböző nyelvhasználatot kívánnak meg tőlünk. Másképpen beszélünk a kétéves kisfiammal, mint amikor tudományos rendezvényen előadást tartok. És nem elfogadható, vagy nem sikeres tőlem, ha ezt nem így teszem. A gyermekem nem ért meg, vagy dühössé válik, ha tudományos stílusban beszélök vele; a szakmai közeg pedig egyszerűen nem vesz komolyan, ha nem megfelelő a stílusom. Tehát szerintem ne beszéljen mindenki úgy, ahogy akar. Vagy ha így tesz, vállalja a következményeit. A helyesírás pedig, ahogy azt Ludányi Zsófia is említi, valóban más terület. Ott könnyebb egy „egyetemes” helyesírásról beszélünk, amelyet ha nem tartunk be személyes üzenetváltásokban például, valószínűleg nem lesz belőle negatív következményünk. De ha egy pályázatban az önéletrajzunk tele van helyesírási hibával, annak valószínűsíthetően az lesz az eredménye, hogy be sem hívnak minket meghallgatásra. Megtehetjük, de nem érdemes.

Feltehető a kérdés, hogy mi a teendő a szaknyelvek esetében. A szaknyelveknek nem tesz jót, ha nem művelik őket, és az sem, ha agyonszabályozzák. A Kontra Miklós által javasolt felmérés és cselekvési terv kifejezetten jó ötlet, és hasznos lehet mind a szerzőknek, szerkesztőknek, a kiadóknak és a magyar orvosi nyelvnek is. A bevált, sokat használt, egy formában és egyértelmű jelentésű angol kifejezéseket nem észszerű egyáltalán nem ismert szóalkotásokkal helyettesíteni. Ha van magyar megfelelője, az más. Az újonnan jövőket viszont nagyobb esély van szabályozni, fordítani, de ez sem egyéni tevékenység. A legalkalmasabb lenne erre talán egy elektronikus felület, ahová az egyes szakszavak és azok változatai is folyamatosan felkerülhetnének. Ez hozzászólásokra, a források megadására is lehetőséget nyújtana. A legüdvösebb pedig egy orvosi szövegtár lehetne, ahol szövegeken belül láthatnánk a szakszavakat. A túlzott magyarítás azonban nemhogy használna, még árt is. Hadd idézzem ide Kiss László jelen számban lévő írását és annak gondolatait, amikor azt mutatja be, hogy az idegen szavak túlzott magyarosítása a XIX. században nem segítette, hanem éppen ellenkezőleg, hátráltatatta a tudomány magyar nyelvű művelését:

Almási Balogh Pál azon állítását, hogy Bugát az anatómiát túlzott purizmusra való törekvésével annyira „elnehezíté, hogy [...] százszor könnyebben meglehet tanulni a német, vagy akármely idegen nyelv segédével”, alátámasztja egy kevésbé ismert tény: Hempel említett német nyelvű könyvét Saphir Zsigmond orvosdoktor 1831-ben latinra fordítva adta ki Pesten. S talán az is Balogh igazát támogatja, hogy a pesti orvosi karon 1830/1831 és 1847/1848 között csak Hempel

Anfangsgründe der Anatomie című német nyelvű munkája tartozik a „köteles orvosi tankönyvek” közé – a Bugát-féle magyar változata nem.

A túlzott magyarítás ma is éppen ilyen hatással lehet. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki írjon úgy, ahogy akar. Összefogott, ésszerű munkával biztosan sokat lehet javítani azon, hogy ne álljon elő az a helyzet, hogy a szakszavak csak rövidített és angol formában élnek. A Gaál Csaba által javasolt módszer pedig kifejezetten követendő, a megegyezéses (azaz nem egyszemélyes) magyar megfelelő mellett az angol zárójelben. A magyar orvosi nyelv születésekor Méliusz Juhász Péter, Váradi Lencsés György és Pápai Páriz Ferenc is gyakran éltek ezzel a módszerrel.

Az idegen szavak kapcsán számos bírálat érkezett a nyelvészeti szakszavakra is, például *diskurzusjelölő* miért nem *beszédjelölő*? A diskurzusjelölő az angol *discourse marker*-ből származik. A *diskurzus* alapvetően fontos szakszó a nyelvészetben a *szöveg*, a *megnyilatkozás*, a *beszélgetés*, a *társalgás*, az *interakció*, a *kommunikáció* stb. szavakkal nem felcserélhető. Ezek mást jelentenek. A *beszéd* is külön fogalom a nyelvészetben, nem a hétköznapi értelemben használjuk. Ahogy a vese is mást jelent egy orvosnak, mint nekem. Fontos, hogy tiszteletben tartsuk, és megpróbáljuk megérteni egymás szókincsét és gondolatait, tudományterületét. Ne kezdjük el a *sztetoszkópot fülhallgatónak* nevezni, mert az magyar és mi, nem orvosok könnyebben megértjük.

Végezetül szeretném azt hangsúlyozni, hogy a magyar orvosi nyelv történetének, jelenének megismerése, leírására alkalmas fórumot biztosít a *Magyar Orvosi Nyelv*, ahol számos tudományterület elhivatott kutatói dolgoznak együtt. A legtöbbet akkor nyerünk mindannyian, ha egymás tudását, tudományterületeit tiszteletben tartva, egymástól tanulva, „az együtt okosabbak vagyunk” elvét követve folytatjuk a magyar orvosi nyelv kutatását és a termékeny vitákat.

Ludányi Zsófia

Tisztelettel megköszönöm a vita összes résztvevőjének értékes és hasznos észrevételeiket. Nagyon tanulságos és előremutató volt számomra, hogy többféle szakma képviselőinek hozzászólásait olvashattam.

ÖSSZEGZÉS

Bősze Péter

Az indulatokkal átszótt vita összegzésében a szerkesztő előnyös helyzetben van, mert ismer minden véleményt. De nehézben is, mert tényszerűnek kell maradnia: ne a saját nézőpontja szerint írjon. Igyekszem ezt követni. Pontokba szedve összegezek.

- A nyelvészek egyértelművé teszik, hogy van nyelvi norma és vannak szabályai a sikeres nyelvi megnyilvánulásoknak is, de ezek az egyes nyelvhasználati szintereken igen különböző szabályszerűségek mentén valósulnak meg. Szép példákkal támasztják alá a jól ismert tényt, nevezetesen azt, hogy a nyelv folyton-folyvást változik, aminek a „leírása, felfejtése, mozgatórugóinak megismerése a nyelvészek feladata, és ezt kizárólag leíró és nem előíró szemlélettel lehet megvalósítani. Mindez nem jelenti azt, hogy a nyelvtanórákon, az egyetemeken nem tanítunk semmi szabályt, és nem adunk semmi eligazodást, és mindenki beszél, ír, ahogy akar. Ezt egyáltalán nem mondja senki.” Ez lefordítja azt jelenti, hogy nem beszélhet mindenki úgy, ahogy akar, minden szintéren megvan az elvárás. Ez ellentmondásban van a vitaindítót író „megengedő” nyelvi szemléletével, és főleg a „káros” nyelvművelőkre mért kemény ostromzással. Hogyan akadályozom meg a nem megfelelő nyelvi helyénvalóságot – legyen az bármelyik szintéren –, ha nem tehetem szóvá, nem javíthatom ki. Egyetemre nem jár és az iskolában sem tanulta meg; ezek a módszerek már nem használhatók. Erre nem kapunk választ.

- Olvasunk a *nyelvi helyénvalóság* fogalmáról szembeállítva a *nyelvhelyesség* fogalmával. „A *nyelvi helyénvalóság* – írja Ludányi Zsófia – konkrét nyelvváltozatokhoz, konkrét diskurzusokhoz kapcsolódó fogalom, amely arra vonatkozik, hogy az adott diskurzus mennyire felel meg az adott helyzetben érvényesülő közösségi normának. A *nyelvi helyénvalóság* fontosságával mindenki egyetért. Nem is tudom megmagyarázni, hogy a cikkíró miért fordult szembe ezzel. A nyelvészeti ismereteket követelő szövegezése ugyanis nem helyénvaló a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban: az ilyen mondatokat, mint

„A sztenderd nyelvváltozat tehát szociolingvisztikailag leírható szociokulturális tényezőknél köszönheti kiváltságos helyzetét, vagyis nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti következménye.”

a folyóirat olvasóinak nagy többsége (>80%) nem érti meg. Sajnálatos, hogy nem tett eleget a folyóirat elvárásainak.

- Az orvosi szaknyelvben is megvannak a használati szinterek: más a beszélt, az írott orvosi nyelv, eltér a beteg-orvos, nővér-orvos, orvos-orvos nyelvi kapcsolat. Ennek ellenére – miként a hozzászólók írják – az orvosnak mindenkor az orvosi nyelvi normát, vagyis a művelt orvosi nyelvet kell használniuk. A tudományírásban is más-más a fogalmazás, például függően attól, hogy szakembereknek vagy nem hozzáértőknek írunk, de a színvonal kizárólagosan a norma szerinti lehet.

- Megdöbentő az orvosok nyelvi megnyilvánulásairól írt lesújtó vélemény: az orvosok megbélyegzik a nákolokat, suksükölőket; *jó lenne, ha az orvosok és a nővérek legalább akkor nem sértenék meg a betegeket, amikor nem akarják* – ez nyilván nem jelenti azt, hogy máskor akarják és megsérthetik. Ha ilyen „elvetemült” az orvostársadalom, akkor tenni kell ellene. Nem kaptunk tanácsot, hogy miként cselekedjünk, csupán annyit, hogy nem szólhatunk rá senkire, mert megsértjük. Csak saját magunkra hagyatkozhatunk: tapintatosan mégis csak meg kell mondani, hogy ez és ez nem a helyénvaló nyelvhasználat. Azokat a betegeket pedig, akiket az orvosok megbántottak, megkövetem.
- A nyelvész és az orvos közreműködők véleménye az idegen szavak használatáról ellentétes. Nyilvánvaló oka az orvosi nyelvet szemlélő és az azt használó különbségében rejlik. A nyelvésznek nincs tapasztalata, ő eleméz és leír. A részletek kifejtése külön dolgozat tárgya. Egyetlen tévesen ítélt példát mégis kiemelek:

„Hadd idézzem ide Kiss László jelen számban lévő írását és annak gondolatait, amikor azt mutatja be, hogy az idegen szavak túlzott magyarosítása a XIX. században nem segítette, hanem hátráltatta a tudomány magyar nyelvű művelését:

Almási Balogh Pál azon állítását, hogy Bugát az anatómiát túlzott purizmusra való törekvésével annyira „elnehezíté, hogy [...] százszor könnyebben meglehet tanulni a német, vagy akármely idegen nyelv segédelmével”, alátámasztja egy kevésbé ismert tény: Hempel említett német nyelvű könyvét Saphir Zsigmond orvosdoktor 1831-ben latinra fordítva adta ki Pesten. S talán az is Balogh igazát támogatja, hogy a pesti orvosi karon 1830/1831 és 1847/1848 között csak Hempel *Anfangsgründe der Anatomie* című német nyelvű munkája tartozik a „köteles orvosi tankönyvek” közé – a Bugát-féle magyar változata nem.”

A kortársak negatív hozzáállása az új dolgokhoz, újításokhoz jól ismert; két példa az Eiffel-torony: nemcsak hogy nem fogadták elismeréssel, de tiltakozó aláírásokat is gyűjtöttek ellene. Ambroise Parének, a korszak legnagyobb hatású sebészének, a sebészet atyjának a könyveit, amelyeket franciául írt, a párizsi orvosi kar dékánja támadta, és nem engedélyezte az egyetemen, mert „borbély” létére írta és méghozzá franciául, nem pedig a tudomány latin nyelvén. Paré seb orvos volt, és csak idős korában tanult meg latinul. Az a tény, hogy a magyar helyett a német tankönyv volt a kötelező, a döntéshozókra vet rossz fényt, rövidlátásukat bizonyítja. Aennyiben Bugát nem készíti el a magyar változatot – bármennyire is nehézkes, mert szokatlan –, akkor nem biztos, hogy kifejlődik a magyar anatómiai nyelv, és lehet, hogy még mindig Hempel német könyvéből tanulnánk. Ugye ezt senki nem akarja? Ide kíváncsiaknak még Donáth Tibor (1) szavai:

„Bugát 1828-ban megjelent Hempel fordítása mint nemzeti szaknyelv megeremtő munka... És hogy a magyarul írott könyv mindenki számára érthető legyen, *Bugát* alábbi címmel függelékkel illeszt hozzá: *Bonctudománybeli mű-, meg azon ritkább zavavaknak deák-magyar, ill. magyar-deák szótára, melyek ezen munkában előfordulnak*. Ez a 85 oldalas latin-magyar szótár a magyar anatómiai szókincs eredő forrása. Tallózzunk benne és meglepődünk, hogy mai szakkifejezéseink bölcsőjénél állunk, így csak néhányat kiragadva: acetabulum: ízvápa, alveus: fog meder, aponeurosis: bonye, bronchi: hörgők, mediastinum: gátorüreg, commissura cerebri: agyereszték, dentitio: fogváltás. Néhány esetben meghatódottan mosolyognunk kell, hiszen minden szóalkotás nem lehet maradandó, így allantois: hudduzma, trachea: gógsíp, pancreas: husmind, organon: életmív, fluxus menstruus: hódcsur.”

Világosan kicseng a vitairatból, hogy a hozzáállás a magyarításhoz ma sincs másképpen, pedig lehetne tanulni a múltból.

Az is világosan látszik, hogy a cikk írója nem látja tisztán az angol szakszóáradat magyar orvosi nyelvi hatását. Nem is láthatja igazán, hiszen ő, például a folyóiratokban megjelent közleményeket vagy szakkönyvek fejezeteit elemzi hozzáértő alaposan. A bökkenő az, hogy ezek nem a valós képet tükrözik. Ha átnézi például a *Nőgyógyászati Onkológia* című folyóirat közleményeit, arra a következtetésre juthat, hogy alig használnak idegen szavakat (Mi veszélyeztetni itt a magyar orvosi nyelvet? Miért verik félre a harangot? – kérdezheti.). Nem tudja, hogy egy-egy közleményből akár 200-300 idegen, főleg angol szót is kigyomlálók a megjelenése előtt, és a bonyolult, alig érthető angomagy mondatok sokaságát is átfogalmazom. Tapasztalat nélkül jobb óvatosan fogalmazni.

- Falyuna Nóra és Dodé Réka írja: „ha egy bármely nyelvű szakszó tökéletesen betölti a feladatát, azaz pontosan jelöl egy adott jelenséget, nem teremti meg a többféle értelmezés lehetőségét, és a szakmai közösség ezt használja a szakmai színtereken, akkor nem szükséges és nem is szerencsés ezen változtatni egy másik szakszó használatával.” Félő, hogy már nagyon sok ilyen szakszó van, és folyamatosan jönnek újabbak; végül túl sokan lesznek. Bugát korában is nagyon sok bevált idegen szakszó volt. Ha ők követték volna a fenti elvet, lehet, hogy a petefészket *eirstocknak*, a méhet meg *gebärmutternek* neveznénk. Biztos, hogy ezt szeretnénk?
- Ketten is bírálják az iskolai tanítási gyakorlatot, hibáztatják a tanárokat a nyelvészeti téves eszmék terjesztésével, helytelen gyakorlat súlykolásával. Meg kell védenem őket, hiszen ők csak azt tanítják, amit a szakemberek előírtak a nyelvtani, helyesírási tankönyvekben.
- Nagyon sok mindent lehetne még megemlíteni, de túl messzire vezetne. Bízom benne, hogy mindenki hasz-

nosít valamit. Ellentétes vélemények a nyelvészek és az orvosok között megfogalmazódhatnak, de ellentétek nem lehetnek. Csak kéz a kézben érhetünk el valamit. Két évtizede dolgozom együtt a nyelvészekkel a legnagyobb harmóniában. Jó barátságok születtek, munkájukat nagyra becsülöm. Sajnálom az első felhőt.

- Végezetül: örülök, hogy Kuna Ágnes azt írja, hogy „Mindez nem jelenti azt, hogy a nyelvtanórákon, az egyetemeken nem tanítunk semmi szabályt, és nem

adunk semmi eligazodást, és mindenki beszél, ír, ahogy akar. Ezt egyáltalán nem mondja senki.” Ludányi Zsófia írásából ugyanis nem teljesen ez derül ki. Egyetértek: nem beszélhet mindenki úgy, ahogy akar; az orvosi szaknyelvben pedig főleg nem! Tisztelnünk kell ókori nyelvünket.

IRODALOM

1. Donáth Tibor *Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél?* Magyar Orvosi Nyelv 2003;3/2:31–4.

Bősze Péter

A kettős magánhangzóbetű írása az orvosi nyelvben

Az orvosi görög–latin szakszavakban gyakorta vannak kettős magánhangzók; leginkább az *ae* és az *oe*. Ezeket megtartjuk az idegenesen írt szavakban (*haematologia, oedema*), de a magyarosan írt szóalakok megfelelő részét már a kiejtésük szerint írjuk (*hematológia, ödéma*); az *ae* helyett *e*-t írunk, az *oe*-t pedig *ö*-vel helyettesítjük. Hiba az *oe* helyett *e*-t írni (*oestrus: ösztrusz*, nem pedig *esztrusz*), amely – az amerikai angol hatására – kezd elterjedni. Az amerikai ugyanis másképp ejti, és ezt jelöli az írásban is: az *oe* és az *ae* helyett is *e*-t ír (*feces a faeces, edema az oedema* helyett). A kettős magánhangzójú szavakra is kiterjed az idegen szószerkezetek írásszabálya, nevezetesen: a forrásnyelv szerint írt idegen szószerkezet minden tagja megőrzi az eredeti írásmódot, akkor is, ha valamelyiknek vagy mindkettőnek már van magyarosan írt alakja is (*fötusz*, de: *foetus mace-ratus*).

Hasonlóság alapján említtem, hogy a *thyreo*- előtagú összetételekben mindig megtartjuk az *eo*-t a magyarosan írt alakban is (*thyreoglobulin, tireoglobulin*), mivel az két, nem pedig kettős magánhangzó. Az angol nem írja az *e*-t (*thyroiditis a thyreoiditis* helyett); a magyar szövegben hibás ez az írásmód, jöllehet fellelhető.

Az *aerob, anaerob* (oxigént igénylő, oxigént nem igénylő) szavak kiejtése: *aerob, anaerob*; nem pedig *érob, anérob* – az *ae* itt nem a latin *ae* kettősbetű (*anaemia* – kiejtése: *anémia*); az *aer* a latinban görög jövevényszó, és azért szokták (néha) *aër* formában írni, hogy ne lehessen a latin *ae* kettősbetűvel összetéveszteni.

Kiegészítés: az *-ae* végződésű görög–latin szakszavak annyira gyakoriak az orvos nyelvben, hogy nem tekintjük idegen szóvégződésnek; a toldalékot közvetlenül kapcsoljuk (*coarctatio aortaeban* szenved).